

ZENONAS B U T K U S

Vilniaus universitetas

BALTIJOS ŠALIŲ TAIKOS SUTARTYS SU SOVIETINE RUSIJA: LYGINAMOJI ANALIZĖ

ANOTACIJA Straipsnyje lyginamos Estijos, Lietuvos ir Latvijos 1920 m. pasirašytos taikos sutartys su Sovietų Rusija, aiškinamosi, ar baltiečiai nesiekė derėtis dėl taikos dar anksčiau, nei siūlė bolševikai, kodėl Baltijos šalys nesitarė derėtis kolektyviai, ir tai darė kiekviena atskirai. Tiriama, kokie buvo Estijos prioritetai ir su kokiais sunkumais ji susidūrė, pradėjusi derybas anksčiausiai, kodėl ji pagal sutartį gavo penkiskart daugiau pinigų nei Lietuva ir galėjo lengviau atgauti į Rusiją išvežtas kultūros vertybes nei abi pietinės kaimynės. Nagrinėjama, kodėl lietuviškoje taikos sutartyje nėra žodžio taika, bet yra 2 str. slaptas priedas, kodėl nė viena Baltijos šalis nesugebėjo į sutartis įtraukti nei istorinių argumentų, nei nuorodos į jų Nepriklausomybės paskelbimo aktus.

RAKTINAI ŽODŽIAI: Taikos sutartys, derybos, Estija, Latvija, Lietuva, Rusija, bolševikai, tarptautinis pripažinimas.

ANNOTATION. The article offers a comparison of the Peace Treaties concluded in 1920 between Estonia, Lithuania and Latvia and Soviet Russia and analyses whether the Baltic States sought to start negotiations prior to the dates offered by the Bolsheviks, why there were no attempts of joint negotiations and each of the Baltic countries involved in the process on their own. The research also covers Estonia's priorities and gives an insight into the difficulties the country faced being the first to start negotiations with Russia and how, according to the treaty, it managed to agree on the five times bigger reparations than Lithuania and less stringent conditions regarding the return of the country's cultural values than its two southern neighbours. Furthermore, the author analyses why the Lithuanian Peace Treaty lacked the very word "peace", though had a secret annex to Article 2 and why none of the Baltic States managed to include historical arguments or references to their Declarations of Independence in the treaties under consideration.

KEYWORDS: Peace Treaties, negotiations, Estonia, Latvia, Lithuania, Russia, the Bolsheviks, international recognition.

Įvadas

Artėja šimtmetis, kai Lietuva, Estija ir Latvija, siekdamos įtvirtinti savąjį valstybingumą tarptautiniu mastu, žengė ryžtingą žingsnį – 1920 m. pasirašė taikos sutartis su sovietine Rusija. Sutartimis buvęs siuzerenas – Rusija – pripažino Baltijos šalių valstybingumą; po to ir kitos didžiosios valstybės galėjo lengviau tai padaryti. Pastaruoju metu imama abejoti taikos sutarčių svarba, ir abejojama ne tik dėl to, kad jos buvo pasirašytos su bolševikų valdžia, kuri pati Vakarų valstybių dar nebuvo pripažinta, bet ir todėl, kad Lietuvos sudarytoje Taikos sutartyje buvo 2 str. slaptas priedas, kuriame pasakyta, jog Raudonosios armijos (tuomet kariavusios su Lenkija) įsiveržimas į Lietuvai pripažįstamą teritoriją nebus laikomas sutarties pažeidimu. Šis priedas tiek sureikšmintas, kad imtas vadinti „slaptu protokolu“¹ ir traktuotas kaip dingstis Lucjano Želigowskio ekspansijai². Prof. Alfredas Bumblauskas teigia:

Tai yra gėda Lietuvos istorijai [...] – Lietuvių nacionalizmui R. Dmowski ir J. Piłsudski buvo baisesnė nei (sovietų maršalai) Michailas Tučačevskis ir Semionas Budionas! Tą reikia vieną sykį drąsiai pasakyti ir atsiprašyti Lenkijos visiems laikams³.

Žodžiu, slaptas 2 str. priedas tarsi užgožia pačią sutartį, kuri dažniausiai vertinama sovietų ir Lenkijos karo kontekste, kaip šio karo tiesioginė išraiška ar „šalutinis produktas“. Ką tik išleistoje Lietuvos istorijoje, kuri skirta „kiekvienam“⁴, nurodoma, kad 1920 m. liepos 12 d. „Maskvoje pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis turėjo ir alternatyvą“, t. y. leidžiama suprasti, jog Lietuva, užuot pasirašiusi sutartį Maskvoje, galėjo pasinaudoti Belgijos mieste Spa vykusios konferencijos (liepos 5–16 d.), kurioje „didžiosios valstybės nurodė Lenkijai grąžinti Vilnių Lietuvai, ir Varšuva sutiko“, pasiūlymais; esą tuomet „atsirado unikali galimybė atgauti sostinę padedant Antantei ir dar pritariant Lenkijai“⁵.

Vis dėlto Spa konferencijoje Lenkija sutiko perduoti Vilnių „Lietuvos okupacijai“ iš esmės dėl to, kad jo neužimtų bolševikai, o vėliau Vilniaus klausimas turėjo būti iš naujo svarstomas ir su tuo didžiosios Vakarų valstybės sutiko. Lenkų kariškiai nevykdė ir tokio konjunktūrinio savo šalies pažado, duoto Spa konferencijoje – juk jie neperdavė Vilniaus

¹M. Tamošaitis, A. Bitautas, A. Svarauskas, *Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybių ministrų biografinis žodynas*, Vilnius, 2016, p. 174.

²Žr. pvz.: A. Svarauskas, Lietuvos demokratijos simbolis Kazys Grinius, *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, nr. 1 (19), p. 5.

³A. Bumblauskas: kova dėl Vilniaus buvo pilietinis konfliktas, E. Digrytė, prieiga per internetą: www.DELFI.lt [žr. 2008 10 20].

⁴A. Bumblauskas, A. Eidintas, A. Kulikauskas, M. Tamošaitis, *Lietuvos istorija kiekvienam*, Vilnius, 2018.

⁵Ten pat, p. 245.

„Lietuvos okupacijai“, o priešinosi jos kariuomenei, todėl bolševikai jį užėmė pusdieniu anksčiau nei lietuviai. Ne be reikalo cituotoje „Lietuvos istorijoje“ nurodoma, jog minima „alternatyva“ galima buvo pasinaudoti „bent teoriškai“⁶. Ką tai reiškė praktinėje politikoje? Kiltų dar ir kitas klausimas: jei Lietuva galėjo nepasirašyti su bolševikais taikos sutarties, kodėl su jais taikos sutartis pasirašė kitos Baltijos šalys, t. y. Estija su Latvija, taip pat pati Lenkija ir Suomija. Be to, į akis krenta kitas paradoksas – Lietuvai nurodomos galimybės nepasirašyti taikos sutarties ir kartu ji kritikuojama, kodėl nesudarė jos anksčiau, kodėl leidosi aplenkiamą Estijos, kuri su bolševikais pasirašė sutartį pirmoji ir gavo iš jų 15 mln. aukso rub., o Lietuva, sudariusi sutartį vėliau, – tik 3 mln., t. y. penkis kartus mažiau.

Gal būtų lengviau ieškoti atsakymų į tokius klausimus, jei darytume prielaidą, kad taikos sutartys galėjo būti savaime reikšmingos ir nepriklausė vien tik nuo Maskvos ir Varšuvos karo, juo labiau kad su bolševikais vienaip ar kitaip kariavo ir suomiai, ir estai, ir latviai, taip pat lietuviai. Tad verta sutartis palyginti ar bent sugretinti, kad galėtume pamatyti bendresnes aplinkybes, susidariusias buvusios Rusijos imperijos šiaurės vakariniame pakraštyje, šiai imperijai žlugus ir pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui.

Šiame straipsnyje ir mėginsime aptarti bei palyginti trijų centrinių ir panašiausiose sąlygose buvusių Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos, Estijos taikos sutartis su sovietais, taip pat palyginti sąlygas, kurios skatino jas derėtis, ir kaip vyko pačios derybos. Pirmąsias ir mažiau žinomas derybas su Estija nagrinėsime detaliau, kad išryškėtų jų specifiskumas ir skirtumai lyginant su Latvija ir Lietuva.

Bendrai sutarčių analizei yra sudarytos istoriografinės prielaidos, juk kiekvienai iš trijų sutarčių jau skirta monografija, o latviškajai – net dvi. Dar 1992 m. Česlovas Laurinavičius paskelbė monografiją „Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)“ ir ta pačia tema apgynė disertaciją. Sutartį jis analizavo ir vėlesniuose tyrimuose, pavyzdžiui, 2000 m. išleistoje publikacijoje pabrėžė, jog pagal Taikos sutartį „gavusi Vilnių“ Lietuva „darėsi panaši į Sovietų Rusijos protektoratą“⁷. Taikos su Rusija tematika taip pat svarstyta 2013 m. išleistoje „Lietuvos istorijos“ sintezėje, kur aptarta ir jau minėta liepos 12 d. Maskvoje pasirašytos sutarties „vakarietiška“ alternatyva⁸.

⁶ Ten pat.

⁷ Č. L a u r i n a v i č i u s, Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas, 1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės, Vilnius, 2000, p. 37.

⁸ *Lietuvos istorija*, t. X, d. 1: D. B l a ž y t ė - B a u ž i e n ė...[et al.], *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2013, p. 259–260.

Taip pat žymus Latvijos istorikas, akademikas Aivaras Stranga 2000 m. paskelbė savo šalies taikos sutarčiai su sovietais skirtą monografiją⁹. Joje parodyta, kad ne vien Lietuva, bet ir Latvija tuomet neišvengė slaptų susitarimų su sovietais. Latvija su jais 1920 m. sausio 30 d. (3 val. nakties)¹⁰ pasirašė slaptas paliaubas, kuriomis įsipareigojo nepraleisti per savo teritoriją nei Estijos, nei Lietuvos, nei Lenkijos kariuomenių, galinčių judėti link susidūrimo su Raudonąja armija, ir šio įsipareigojimo pasižadėjo laikytis, pasitelkdama visas turimas priemones, net karinę jėgą. Latvijoje yra išėjusi dar viena studija, skirta šios šalies taikos sutarčiai su sovietais¹¹. Šiuose tyrimuose laiko požiūriu abi baltiškės kaimynės, kaip ir daug kur kitur, lenkia estai. Edgaras Mattisenas 1989 m. paskelbė monografiją, skirtą Estijos ir sovietų taikos sutarčiai¹². Nors joje dar apstu sovietinių formuluočių, bet faktologinė medžiaga dėstoma nuosekliai. Be to, šis autorius jau nepriklausomybės laikais yra išleidęs išsamų veikalą, kuriame nagrinėjo estų rytinės sienos raidą¹³.

Taigi, visos trys sutartys nagrinėtos, taip pat gana panašios jų atsiradimo sąlygos, bet jos analizuotos dažniausiai lokaliai. Vertinant tas sutartis kartu paėmus, turėtų labiau išryškėti jų reikšmė ir pobūdis. Šaltinių bazė tokiam vertinimui irgi yra gana solidi. Ir Rusijos, ir Baltijos šalių archyvuose saugomi tiek Estijos, tiek Lietuvos, tiek Latvijos taikos derybų protokolai. Pastarosios archyvuose yra ir Estijos derybų su Rusija protokolai, mat Latvijos atstovai šiose derybose ketino dalyvauti kaip stebėtojai. Latvijos istorikai jau yra pradėję specialiai analizuoti turimus su taikos sutartimis susijusius šaltinius¹⁴. Daugiausia dokumentų šia tematika, aišku, yra sukaupta Rusijoje, pirmiausia Rusijos Federacijos užsienio politikos ir Rusijos socialinės ir politinės istorijos archyvuose¹⁵. Be derybinių protokolų, ypač informatyvios yra sovietų delegacijos, dalyvavusios taikos derybose su Baltijos šalimis, telegramos, ataskaitos, siųstos bolševikų lyderiams Vladimirui Leninui, Levui Trockiiui, taip pat užsienio reikalų liaudies (URL) komisarui Georgijui Čičerinui¹⁶.

⁹ A. Stranga, *Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, Rīga, 2000.

¹⁰ Ten pat, p. 34.

¹¹ A. Puga, *Eiropa: Latvijas un Krievijas 1920. gada miera līgums*, Rīga, 2010.

¹² E. Mattisen, *Tartu Rahu. Monograafia*, Tallinn, 1989.

¹³ Э. Маттиссен, *Эстония – Россия: история границы и ее проблемы*, Таллинн, 1995.

¹⁴ I. Didrihsonе-Томашевска, G. Orinska-Spirģe, Dokumenti par Latvijas un Padomju Krievijas miera lyguma sagatavošanu un noslēgšanu Latvijas valsts vēstures archīvā 1920. gada janvāris–augusts, *Latvijas Arhīvi*, 2010, nr. 2, 35–56 lpp.

¹⁵ Архив внешней политики Российской Федерации (toliau – АВП РФ); Российский государственный архив социально-политической истории (toliau – РГАСПИ).

¹⁶ РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 89–161 ir kt.

Taikos derybų prielaidos

Iniciatyvos derėtis ir vienpusiškas jų vertinimas. Derėtis dėl taikos sovietai pirmiausia pasiūlė Estijai, nes jos kariuomenė taip pat pirmoji iš baltiečių armijų, jau 1919 m. vasario mėn., išvijo bolševikus beveik iš visų savo žemių. Estijoje gavę stipriausią ir greičiausią atkirtį, jie pirmiausia ir siūlė jai tartis, mat labiausiai vertino jėgos faktorių. Rusijos komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto plenumo balandžio 13 d. kaip atskiras klausimas pirmą kartą svarstyta galimybė pradėti taikos derybas su Estija. Nuspręsta teikti pasiūlymą ne tiesiogiai, o per tarpininkus. Pačiam V. Leninui prašant, tarpininkauti sutiko neseniai susikūrusios sovietinės Vengrijos užsienio reikalų komisaras Béla Kunas, kuris balandžio 25 d. per radiją perdavė sovietų taikos pasiūlymus Estijos vyriausybei¹⁷. Netiesioginių pasiūlymų būta ir daugiau, bet Estija į juos iš karto nesureagavo, nes dar įtarė, kad tai tėra vien propaganda.

Siūlyti Baltijos šalims taikos derybas tiesiogiai V. Leninas apsisprendė rugpjūčio 28 d. Jam nurodžius G. Čičerinas rugpjūčio 31 d. tokį pasiūlymą viešai ir oficialiai nusiuntė Estijos vyriausybei¹⁸. Rugsėjo 6 d. dėl taikos su Suomija, Latvija ir Lietuva tartasi RKP(b) CK Politbiure, bet nutarimas dar nebuvo priimtas. Tačiau bolševikų lyderiui pavyko įtikinti savo kolegas, kad tokį nutarimą reikia priimti, kad „buržuazijos valdomų“ valstybių pripažinimas nėra „pasaulinės revoliucijos“ idealo išdavystė. G. Čičerinas yra paliudijęs, kad bolševikų vadovybė apsisprendė pereiti prie taikos derybų politikos su vakariniiais kaimynais V. Lenino iniciatyva¹⁹. Pagaliau rugsėjo 11 d. posėdyje už taikos pasiūlymus minėtoms trimis valstybėms vieningai balsavo visi Politbiuro nariai²⁰. Tik posėdyje dalyvavę trys latvių komunistai, vadovaujami savo lyderio Pėterio Stučkos, dėl taikos pasiūlymo Kārlio Ulmanio vyriausybei balsavo prieš, o Lietuvos komunistų vadeiva Vincas Mickevičius-Kapsukas susilaikė. Po balsavimo P. Stučka ir jo kolegos dar reikalavo atidėti ką tik priimto nutarimo įgyvendinimą ir iš viso perduoti tą klausimą svarstyti CK plenumui. Prireikė atkaklių diskusijų ir dar vieno balsavimo, kol Latvijos komunistų pretenzijos buvo galutinai atmestos²¹. Beje, V. Mickevičius-Kapsukas, laikęsis šiame posėdyje santūriau, kitą lemtingą kartą lyg atsigriebė – parodė ne mažesnę atkaklumą nei latvių komunistai jau pasirašant Lietuvos ir Rusijos taikos sutartį 1920 m. liepos 12 d. Tądien būdamas Smolenske, jis, vadinamojo Litbelo įgaliotas, siuntė skubią

¹⁷ E. Mattisen, min. veik., p. 486.

¹⁸ Ten pat, p. 487.

¹⁹ Г. Чичерин, В. Ленин и внешняя политика, *Вопросы истории*, 1957, № 3, с. 24.

²⁰ 1919 09 11 Politbiuro posėdžio protokolas, РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 26, л. 1–2; *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, parengė Z. Butkus, Vilnius, 2008, p. 122–123.

²¹ *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika...*, p. 123.

telegramą RKP CK ir G. Čičerinui, prašydamas atidėti sutarties pasirašymą bent iki tol, kol jis atvyks į Maskvą ir išdėstys „svarbius politinius motyvus“²². Jau sovietams ketinant perduoti Vilnių Lietuvai, V. Mickevičius-Kapsukas su tuo negalėjo susitaikyti ir rugpjūčio 4 d. telegrafavo V. Leninui, prašydamas pagreitinti lietuvių komunistų mobilizaciją ir siųsti juos Lietuvon²³.

Tokie faktai liudija Baltijos komunistų ištikimybę savosios ideologijos dogmoms, partiniam interesui ir priešiškamą savos šalies valstybingumui. Latvijos komunistų partijos vaidmuo pasirašant taikos sutartį su Rusija minėtoje A. Strangos monografijoje išnagrinėtas net specialiaime skyriuje, pabrėžiant, kad ši partija tebuvo sovietų finansuojama ir kontroliuojama marionetė, nuosekliai gynusi jų interesus Baltijos šalyse²⁴. Įdomu pažymėti, kad ir šiame kontekste išsiskiria Estijos atvejis. Jos komunistų lyderiai, nors ir neatsisakė socializmo kaip galutinio tikslo, vis dėlto ne tik neprieštaravo taikos pasiūlymams savo šaliai, bet galbūt juos net įkvėpė. Dar 1919 m. birželio 30 d. V. Leninas gavo Estijos KP CK Rusijos biuro laišką, kuriame buvo gana objektyviai išanalizuota susiklosčiusi padėtis jų šalyje. Laiške nurodyta, kad estai yra persisunkę gynybinėmis patriotinėmis nuotakomis, todėl nebėra tikslinga Raudonajai armijai veržtis į Estiją ir iš viso su ja kariauti²⁵. Netrukus Estijos KP paskelbė taikos manifestą, kuriame informavo, jog likviduojamos į Rusiją persikėlusios sovietinės Estijos vyriausybės institucijos²⁶. Manifeste pabrėžta: „Mes kviečiame pradėti kovą dėl taikos su raudonąja Rusija“²⁷. Į Estijos komunistų nuomonę V. Leninas, matyt, atsižvelgė, nes liepos 4 d. RKP(b) CK plenumas nutarė paskelbti, kad Raudonosios armijos daliniai nesirengia peržengti nei Estijos, nei Suomijos sienos²⁸.

Panašios informacijos bolševikų lyderiai gaudavo ir iš Lietuvos bei Latvijos. Dar 1919 m. vasario 22 d. žymus bolševikų diplomatas, būsimasis taikos derybininkas Adolfas Jofė iš Lietuvos pranešė V. Leninui, kad bolševikų padėtis tenai beviltiška, nes žlugus spartakininkų maištui raudonarmiečiai neteko pagrindinės atramos – revoliucionizuotų vokiečių karių, o iš vietinių gyventojų palaikymo ir taip sulaukti neįmanoma.

Siūlyti taikos derybas Baltijos šalims bolševikus, aišku, vertė sunki, gal net kritiška, jų padėtis. 1919 m. vasaros pabaigoje būdami karinėje apsuptyje ir tarptautinėje izoliacijoje bolševikai gana operatyviai apsisprendė suskaldyti priešininkus. Labiausiai, matyt,

²² 1920 07 12 V. Mickevičiaus-Kapsuko telegrama, РГАСПИ, ф. 17, оп. 84, д. 65, л. 16.

²³ 1920 08 04 V. Mickevičiaus-Kapsuko telegrama V. Leninui, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 77, ap. 3, b. 82, l. 2.

²⁴ A. S t r a n g a, min. veik., p. 73.

²⁵ Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, p. 23; E. M a t t i s e n, min. veik., p. 486.

²⁶ E. M a t t i s e n, min. veik., p. 486–487.

²⁷ Cit iš: *История Эстонской ССР*, Таллин, 1958, с. 473.

²⁸ Ten pat, p. 486; Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, p. 23.

norėta išvengti Antantės rugpjūčio 26 d. suplanuoto baltiečių ir baltųjų rusų žygio prieš sovietus, o jis turėjo prasidėti rugsėjo 15 d. Kadangi estai galėjo paremti ypač pavojingai Petrogradą puolusį Judeničių, sumanyta pirmiausia jiems pasiūlyti taikos derybas. Be to, yra žinoma, jog rugpjūčio 28 d. pats V. Leninas atkreipė dėmesį į spaudoje pasirodžiusią žinią, esą Winstonas Churchillis organizuoja 14 valstybių žygį prieš bolševikus. Jų lyderis tuoj pabandė nustatyti tas potencialias priešininkes, kurias suskirstė į kelias grupes. Kartu su Estija vienoje grupėje atsidūrė Lietuva, Latvija ir Suomija. Štai joms netrukus ir pasiūlyta derėtis. Matyt, tikėtasi jas lengviausiai atitraukti nuo priešišku veiksmų, kaip buvo sakoma, „neutralizuoti“²⁹, „išjungti“³⁰ iš galimo naujo puolimo prieš sovietus.

Taikos derybomis jie norėjo susilpninti tarptautinę izoliaciją, per Baltiją „prakirsti kelią į Europą“ ir per tą kelią pradėti prekybą su Vakarų šalimis. Tai gal buvo savotiškas diplomatinis bolševikų NEP, išbandytas pirmiausia užsienio ir tik vėliau vidaus politikoje.

Sovietinė iniciatyva derėtis nebuvo vienpusiška. Taikos pasiūlymų adresatas – Baltijos valstybės taip pat nuėjo savo kelio atkarpa, artėdamos prie derybų su Sovietų Rusija. Į tą kelią baltiečiai išėjo netgi anksčiau nei bolševikai, nors pastarieji traktuojami lyg taikos apaštalai, o pirmieji – kaip nepatiklūs, užsispyrę, nenorintys derėtis. Buvo veikiau atvirkiškesni. Kaip tik baltiečiai, jau skelbdami nepriklausomybę, kreipėsi į didįjį rytų kaimyną. Juk Vasario 16-osios akto pirmajame sakinyje rašoma, kad tuo aktu kreipiamasi į „Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes“. Netrukus Lietuvos Taryba nusiuntė į Maskvą ir savo atstovą „visai Rusijai“ inžinierių Česlovą Landsbergį³¹. Bene aiškiausiai nuoseklų baltiečių siekį tartis dėl nepriklausomybės pripažinimo rodo Estijos atvejis. Tępraėjus mėnesiui, kai buvo priimtas estiškas aktas, 1918 m. kovo 28 d. Estijos laikinosios vyriausybės atstovas, žymus politikas ir diplomatas Julius Friedrichas Seljamaa įteikė to priėmimo dokumentus A. Jofei, tuomet Petrogrado komunos užsienio reikalų komisarui. Su tokiais pat dokumentais kreiptasi į sovietų pasiuntinį Stokholme Vaelovą Vorovskį. Toliau gegužės 1 d. Estijos delegacija Londone įteikė bolševikų atstovui Maksimui Litvinovui oficialų kreipimąsi į Sovietų Rusijos vyriausybę, kurios prašyta pripažinti Estijos nepriklausomybę ir jos neutralumą Rusijos–Vokietijos kare³².

To paties mėnesio 18 d. M. Litvinovas gavo iš Estijos delegacijos ištisą traktatą „Estijos ir Rusijos santykiai ateityje“. Jame pabrėžta, kad tapusi nepriklausoma Estija sieks būti laisvos prekybos šalimi ir išlaikys Rusijai laisvą priėjimą prie Baltijos jūros, leis jai

²⁹ Б. Е. Штейн, „Русский вопрос“ на парижской мирной конференции (1919–1920 г.г.), Москва, 1949, с. 252–253; Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, p. 21; E. Mattisen, min. veik., p. 486–488.

³⁰ К. Навицкас, *Литва и Антанта*, Вильнюс, 1970, с. 90.

³¹ S. Grigaraiviūtė, Lietuvos Tarybos atstovavimas Sovietų Rusijoje 1918 metais, *Parlamento studijos*, 2017, nr. 23, p. 14, 29.

³² М. Граф, *Эстония и Россия 1917–1991: Анатомия Росстования*, Таллинн, 2007, с. 176.

netrukdomai prekiauti per savo uostus. Taip pat akcentuota, jog „Demokratinė Estijos Respublika užtikrins nacionalinėms mažumoms (rusams, švedams, vokiečiams, žydams ir kt.) pilietines teises“ bei kultūrinę autonomiją, o savo kalbas jos galės vartoti mokyklose, savivaldoje, teismuose ir tai bus įteisinta įstatymais³³. Birželio 1, 10 d. ir vėlesniuose kreipimuose estai leido suprasti, kad jei bus pripažinta jų nepriklausomybė, jie kartu pripažins ir sovietų valdžią Rusijoje. Tačiau ši valdžia nerodė jokio noro tartis nei su estais, nei su kitais baltiečiais ligi pat minėtų 1919 m. taikos pasiūlymų.

Postūmis iš Vakarų į Rytus. Priimti bolševikų kvietimus derėtis baltiečius vertė itin neapibrėžtas, nepatiklus Antantės valstybių požiūris į Baltijos šalių kuriamą valstybingumą. Jis ypač išryškėjo Paryžiaus taikos konferencijoje, kai jų delegacijoms nebuvo suteikta jokio juridinio politinio statuso ir į jų reikalus žiūrėta tik per santykių su Rusija prizmę. Jau per bendrą Baltijos šalių delegacijų audienciją pas konferencijos pirmininką Georgesą Clemenseau 1919 m. kovo 16 d. joms pasakyta, kad jų valstybių pripažinimas bus svarstomas drauge su Rusijos klausimu³⁴. Bene taikliausiai šią situaciją apibūdino Lietuvos delegacijos sekretorius Petras Klimas:

Mes nebuvome pileisti prie Konferencijos stalo. [...] Latvijos, Estijos ir Lietuvos klausimai buvo svarstomi Rusijos problemų kontekste [...]. Rusijos milžino problema kaip koks juodas rūkas slėgė mus per visą Konferenciją³⁵.

Lietuva, be to, susidūrė su dviguba subordinacija – ji pateko ne tik į Rusijos, bet ir į Lenkijos interesų sferą. Pastarosios pretenzijos atrodė ypač pavojingos, nes ją aktyviai rėmė konferencijos šeimininkė Prancūzija. P. Klimas taikliai šmaikštavo: „Lenkija buvo apžergusi Eifelio bokštą. Prancūzai iš po jos sijono tematė naująją Europą.“³⁶

Mūsų delegacijai atrodė, jog pasiektas nemažas laimėjimas, kai jos reikalus ėmė svarstyti ne Lenkijos, o Baltijos komisija, kur buvo aptariama ir Estijos bei Latvijos padėtis. Bet ir šioje komisijoje baltiečiai išgirdo tą pačią giesmę, skambančią rytinio kaimyno melodijomis. Štai liepos 7 d. posėdyje, nors ir buvo detalai išnarpliota situacija Lietuvoje, komisijos pirmininkas Esme Williamas Howardas padarė išvadą, kad Antantė iš esmės nespręs Lietuvos reikalų, kol nebus „išrištas Rusijos klausimas“³⁷. Posėdyje kaip tik dalyvavęs vėlesnis vyriausiasis derybininkas Maskvoje Tomas Naruševičius atvirai ap-

³³ Ten pat, p. 176–177.

³⁴ R. Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*, Vilnius, 1973, p. 61; Č. Laurinavičius, Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės delegacijos bendradarbiavimas su rusų buržuaziniais politiniais emigrantais Paryžiuje 1919 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1988, t. 1 (102), p. 89, 96.

³⁵ P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.*, Vilnius, 1991, p. 22, 23.

³⁶ Ten pat, p. 58.

³⁷ Cit. iš A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, p. 55.

gailestavo, kad tokia Baltijos komisijos nuostata „didžiai“ apsinkina Lietuvos padėtį ir ypač dėl to, kad nieko nenori keisti³⁸.

Baltijos komisija vadovavosi Taikos konferencijos vadovų nuostatomis. Antai gegužės 24 d. Antantės Aukščiausioji taryba šiai komisijai pavedė išstudijuoti Baltijos valstybių tolesnių santykių su Rusija galimybes ir pateikti tuo klausimu savas išvadas. Bet kokia buvo pačios komisijos pozicija, parodo jau pirmasis jos posėdis, įvykęs gegužės 15 d. Per jį, kaip rašė E. Andersonas, visa problema pradėta svarstyti „nuo antro galo“³⁹. Komisija pirmiausia susipažino ne su Baltijos šalių atstovais, o su Taikos konferencijoje taip pat veikusio Rusų politinio pasitarimo nariais, o šis organas dėjosi ginąs visos Rusijos interesus ir tvirtai laikėsi buvusios imperijos teritorinio integralumo principo. Tad pirmiausia svarstyti ne Baltijos tautų siekiai, o ten gyvenančių rusų ir vokiečių reikalai. Gegužės 19 d. komisija rekomendavo palikti Latvijoje vokiečių generolo fon der Golco kariuomenę, naiviai tikintis, kad ji nesikiš į šios šalies vidaus reikalus.

Tik gegužės 28 d. Baltijos komisija pirmą kartą priėmė Estijos delegaciją, kuri jau seniai reikalavo pripažinimo *de jure* ir priėmimo į Tautų Sąjungą. Delegacijos pirmininkas, užsienio reikalų ministras Jaanas Poska, taip pat jos narys prof. Antsas Piipas aiškino, kad Rusijos vyriausybės kaip tokios iš viso nėra, kad rusų emigrantai, jų organizacijos neturi teisės kalbėti estų tautos vardu, nes Estija jau seniai yra atsiskyrusi nuo Rusijos. Tačiau net ir po to Prancūzijos atstovai drįso estams siūlyti 1809 m. Suomijos autonomijos statusą Rusijos valstybėje. Birželio 10 d. komisija priėmė Latvijos delegaciją, bet ne vieną, o kartu su Rusų politinio pasitarimo nariu Vitalijumi Maklakovu⁴⁰. Ar dar reikia iškalbingesnio fakto, rodančio į kokią ir kieno priklausomybę baltiečiai buvo stumiami, o iš tikrųjų – vyte vejami.

1919 m. liepos 26 d. Paryžiaus taikos konferencijos vadovybė, vadinamoji Penkių taryba, pirmą kartą svarstė Baltijos šalių likimą; svarstymui buvo pristatyta Baltijos komisijos parengta deklaracija, nurodanti, jog jų likimo negalima galutinai nuspręsti, kol nėra pripažintos vyriausybės Rusijoje. Nors taryba numatė, jog reiktų remti baltiečius, besiginančius nuo bolševizmo, bet jų tarptautinis pripažinimas esąs negalimas, kol su tuo nesutinka rusų vyriausybė. Parengtos deklaracijos priėmimas buvo atidėtas laukiant lemiamo Rusijos žodžio⁴¹. Iš viso tai tebuvo formalūs svarstymai, nes jau gegužės 26 d. Antantės šalys nusprendė Baltijos valstybingumo klausimu laikytis Rusų politinio pasitarimo pozicijos. Ypač kategoriškai ir agresyviai šiam valstybingumui prieštaravo prancūzų

³⁸ 1919 07 08 Lietuvos delegacijos Paryžiuje posėdžio protokolas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 383, ap. 7, b. 7, l. 37.

³⁹ E. Andersons, *Latvijas vēsture 1914–1920*, Stockholm, 1967, 489 lpp.

⁴⁰ Ten pat, p. 490.

⁴¹ M. Г п а ф, min. veik., p. 250–251.

atstovas Baltijos komisijoje Henry Kammereris – tuo gal nereikėtų stebėtis, nes jis buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Rusijos reikalų departamento vadovas⁴². Šitokios vakariečių nuostatos ypač jaudino estus. Jų delegacijos Paryžiaus konferencijoje vadovas, užsienio reikalų ministras J. Poska net įteikė atsistatydinimo pareiškimą, bet vyriausybė jo nepatenkino.

Neturėdamos juridinio statuso, bet aktyviai veikdamos Paryžiaus taikos konferencijoje Baltijos šalių delegacijos netruko įsitikinti, kad pilnateisio tarptautinio pripažinimo būtų daug lengviau siekti, jei pavyktų vienokiu ar kitokiu būdu jį gauti iš Rusijos. Toks įsitikinimas, atrodo, pirmiausia brendo Estijos politikų gretose, brendo gerokai anksčiau, nei buvo gauti pirmieji bolševikų pasiūlymai derėtis dėl taikos. Štai ką tik minėtas J. Poska dar 1919 m. kovo 10 d. telegramoje, siųsčioje iš Paryžiaus į Taliną, klausė, ar dar ne laikas derėtis su bolševikais⁴³. Estijos vyriausybės deklaracijoje, paskelbtoje tų pačių metų gegužės 10 d., pabrėžta, jog svarbiausias jos uždavinys – sudaryti taiką. Paryžiaus konferencijoje buvusi estų delegacija birželio 20 d. posėdyje priėjo prie nuomonės, jog jų šalis tarptautinio pripažinimo pirmiausia turi siekti ne Vakaruose, o Rytuose, būtent pasirašyti taikos sutartį su sovietine Rusija. Taikos siekti delegacijos pirmininkas J. Poska aiškiai apsisprendė tų pačių metų liepą⁴⁴. Kitas delegacijos lyderis A. Piipas, grįždamas iš Taikos konferencijos, užsuko į Londoną ir Anglijos užsienio reikalų ministerijos Šiaurės skyriaus vedėjui Gregory'ui Jamesui pareiškė, kad Estija privalės su sovietais sudaryti taiką⁴⁵. Taikos su jais idėja netrukus ima rusenti ir kai kurių Lietuvos politikų galvose⁴⁶.

Tartis su bolševikais skatino ir ypač ryškus baltųjų rusų priešinimasis Baltijos valstybingumui. Vienas iš jų atstovų Paryžiaus konferencijoje Nikolajus Čaikovskis Estijos delegacijai pareiškė: „Rusų demokratija [...] pradės karą su Estija, jei iš mūsų atims Taliną. Na supraskite, tai mums gyvenimo ar mirties klausimas.“⁴⁷ Baltieji rusai, o kartais ir kai kurie vokiečių baronai Baltijos šalių nepriklausomybės pripažinimą vadino „politiniu anekdotu“⁴⁸.

⁴² *Latvija Parīzes miera konferencē 1919. Gadā. Delegācijas sēžu protokoli*, Rīgā, 2017, 53, 341 lpp.

⁴³ Ten pat, p. 250.

⁴⁴ E. A n d e r s o n s, min. veik., p. 493.

⁴⁵ Ten pat, p. 562.

⁴⁶ Č. L a u r i n a v i č i u s, Lietuvos buržuazinės Laikinios vyriausybės delegacijos bendradarbiavimas su rusų buržuaziniais politiniais emigrantais Paryžiuje 1919 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1988, t. 1 (102), p. 95.

⁴⁷ П. В а р е с, О. О с и п о в а, *Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века*, Таллинн, 1992, с. 27.

⁴⁸ Ten pat, p. 29.

Kad baltiečių taikos derybos su bolševikais nebuvo atsitiktinumas ar koks kaprizas, rodo ir tas faktas, kad daugiausia tos pačios asmenybės dalyvavo tiek Paryžiaus konferencijoje, tiek derybose su bolševikais. Juk gerai užsirekomendavę Paryžiuje J. Poska ir A. Piipas derėjosi su sovietais ir pirmieji pasirašė su jais taikos sutartį⁴⁹, o Lietuvos delegacijos pirmininko pavaduotojas, kartais faktinis jos lyderis Tomas Naruševičius taip pat vadovavo mūsų delegacijai taikos derybose su Maskva. Abiejų delegacijų sekretorius buvo P. Klimas, abiejose aktyviai veikė Simonas Rozenbaumas, mezgęs kontaktus su baltųjų rusų atstovais Paryžiuje, taip pat padėjęs atremti Lietuvai nepalankius A. Jofės argumentus Maskvos derybose.

Netgi garsieji 1919 m. rudens sovietų taikos pasiūlymai galėjo atsirasti ne be estų inspiravimo. 1919 m. rugpjūčio pradžioje Estijos vyriausybė specialiai svarstė taikos derybų su sovietais perspektyvas. Detaliai analizuota taikos sutarties nauda (žala) Estijai trimis pilietinio karo baigties Rusijoje atvejais: 1) laimi raudonieji, 2) laimi baltieji, 3) karas baigiasi lygiosiomis. Visais atvejais, net ir antruoju, prognozuota nauda. Estai tikėjosi, kad sutartis su V. Lenino administracija leis jiems susikurti atokvėpio laikotarpį, per kurį galės pasiruošti lemtingai kovai su baltaisiais, jei šie vis dėlto pasieks Rusijoje galutinę pergalę. Todėl Estijos vyriausybė nusprendė siekti taikos ar bent paliaubų su bolševikais. Kartu nutarta dėti pastangas, kad oficialią ir viešą iniciatyvą dėl taikos derybų pareikštų Maskva⁵⁰ ir to nereikėtų daryti estams. Šiaip ar taip, akivaizdu, jog abi pusės buvo suinteresuotos taikos derybomis. Estus taip pat, matyt, veikė ir Suomijos pavyzdys, kai 1917 m. gruodžio 6 d. jos paskelbtą nepriklausomybę dar to paties mėnesio paskutinę dieną pripažino V. Lenino administracija⁵¹.

Tokiomis aplinkybėmis 1919 m. rugpjūtį suintensyvėjo Talino ir Maskvos neoficialūs kontaktai, kuriais zonuota galimybė oficialiai derėtis ir perspektyvos. Ryšiai mezgti per tarpininkus, kurie susitikdavo ir su Estijos vyriausybės nariais, ir su bolševikų lyderiais, net su pačiu V. Leninu bei Grigorijum Zinovjevu. Rugpjūčio 29 d. tarpininkai perdavė J. Poskai sovietų parengtą 14 punktų preliminarų taikos sutarties projektą, numatantį Estijos tarptautinį pripažinimą, taip pat galimybę legalizuotis estų komunistų partijai⁵². J. Poska projektui iš esmės pritarė, tad dirva taikos pasiūlymams buvo parengta ir jų nereikėtų traktuoti kaip netikėto, išskirtinai vien Maskvos parengto vienašališko taikos gesto.

⁴⁹ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, Москва, 1958, с. 354.

⁵⁰ М. Гр а ф, min. veik., p. 252.

⁵¹ S. Z e t t e r b e r g, *Suomija po 1917 metų*, Vilnius, 1993, p. 19–20.

⁵² М. Гр а ф, min. veik., p. 253.

Baltijos šalių požiūris į jų bendras taikos derybas su sovietais

Viltinga pradžia ir atsitraukimas. Istoriografijoje bene daugiausia rašyta apie Baltijos šalių kolektyvinę reakciją į sovietų taikos pasiūlymus⁵³. Ji iš pradžių atrodė daug žadanti. Vien 1919 m. buvo surengtos keturios Baltijos šalių ministrų pirmininkų ir užsienio reikalų ministrų konferencijos: Rygoje (rugsėjo 10–12 d.), Taline (rugsėjo 14–15 d.), dukart Tartu (rugsėjo 29 – spalio 1 d. ir lapkričio 10–20 d.). Jose tartasi dėl sąjungos, pirmiausia karinės, bet kartu keltas aktualiausias tuomet klausimas: kaip reaguoti į bolševikų taikos pasiūlymus, kaip ir kada pradėti su jais derybas?

Kolektyviai derėtis su bolševikais Baltijos šalių atstovai iš esmės sutarė jau Talino konferencijoje ir tam rugsėjo 15 d. sudarė Verbalinę sutartį⁵⁴ bei sutarė rengti bendrą taikos konferenciją Tartu mieste. Tačiau netrukus ši kolektyvinių derybų nuostata buvo kiek pakoreguota – spalio 1 d. Tartu konferencijos nutarimo 3 punkte numatyta išlyga: nė viena iš Baltijos valstybių nesudarys taikos atskirai tik tuo atveju, jei prieš preliminarių taikos derybų pradžių tarp jų „bus sudaryta karinė konvencija“⁵⁵. Konvencija, aišku, nebuvo pasirašyta ir kolektyvinių derybų platformoje atsivėrė skylė. Kitoje Tartu konferencijoje lapkričio 20 d. estų delegacija atvirai pareiškė, jog nėra garantijų, kad „Estija nepradės separatinių derybų“⁵⁶. Čia pat Latvijos atstovai, kitoms delegacijoms neprieštaraujant, pripažino, jog remiantis minėto spalio 1 d. susitarimo 3 punktu, „Estijos vyriausybė turi teisę vesti separatines derybas“⁵⁷.

Pozicijų išsišakojimas ir estų ryžtas. Tenka pasakyti, kad Baltijos valstybės neįstengė susitarti nei dėl derybų pradžios, nei dėl formos – iš karto derėtis dėl taikos ar tik dėl paliaubų, nei dėl iškeltinų sovietams teritorinių bei kitų reikalavimų. Pasyviausiai laikėsi Suomija, jos atstovai siūlė derybas atidėti iki spalio 25 d., kai į sesiją susirinks parlamentas – Eduskunta, ir būtent jis nuspręs, kada ir kaip derėtis. Lietuva pradžioje linko derėtis tik dėl paliaubų, Latvija netrukus susitelkė kovoms su bermontininkais, Lietuvą taip pat kurį laiką labiau jaudino Lenkijos agresyvumas. Tik Estijai derybos su sovietais iš karto tapo prioritetu. Jos atstovai nuolat aiškino, kad su bolševikais reikia tartis nedelsiant, kol jie dar kariauja su Kolčiaku ir Denikinu, nes kai juos įveiks, taps mažiau sukalbami. Estai jau konkrečiai ruošėsi deryboms, rengė bendrus baltiečių reikalavimus. Jų iniciatyva dar Talino konferencijoje rugsėjo 15 d. Estijos, Latvijos ir Lietuvos kariniai atstovai pasira-

⁵³ R. Žepkaitė, min. veik., p. 141–152; Č. Laurinavičius, *Lietuvos – Sovietų Taikos sutartis*, p. 35, 50, 52–53; *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, p. 53–54; A. Stranga, min. veik., p. 17–25 ir kt.

⁵⁴ *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, p. 124.

⁵⁵ Ten pat, p. 132.

⁵⁶ Ten pat, p. 151.

⁵⁷ Ten pat.

šė memorandumą, kuriame buvo numatyta reikalauti tarp Baltijos valstybių ir Rusijos sudaryti demilitarizuotą zoną, internuoti bolševikinį Baltijos laivyną. Neįgyvendinus šių sąlygų, teigta memorandume, „nėra jokios vilties išsaugoti daugiau ar mažiau ilgalaikę taiką“, nes sovietai gali jiems patogiu metu sulaužyti pasirašytą taiką ir kariauti tol, „kol komunizmas įsiviešpataus visame pasaulyje“⁵⁸.

Estija taip pat mažiau nei abi pietinės kaimynės paisė galimos neigiamos Antantės šalių reakcijos į baltiečių derybas su bolševikais. Talinas turbūt turėjo tiksliausią informaciją apie Anglijos nusistatymą derybų klausimu. Estijos vyriausybė jau 1919 m. rugsėjo 29 d. gavo aiškią ir korektišką britų rekomendaciją:

Britanijos vyriausybė mano, kad ji neturi teisės naudoti spaudimą prieš Baltijos valstybių laisvą iniciatyvą. [...] Jos pačios turi laisvai nuspręsti, ar daryti su sovietine vyriausybe sutartis, ir jeigu daryti, tai kokios rūšies. Jei Baltijos valstybės veiks bendrai, kaip, rodos, ir ruošiasi, tai jos turėtų mokėti valdyti situaciją⁵⁹.

Tą pačią dieną, tik prasidėjus pirmajai Tartu konferencijai, Estijos atstovas A. Piipas savo kolegoms iš Latvijos ir Lietuvos perdavė trumpą padrašinantį britų žodį: „Jūs (baltiečiai) esate visiškai laisvi.“⁶⁰ Lietuvos delegacija šioje konferencijoje didžiai nustebo sužinojusi, kad Britanija nebesiprieštaruoja taikos deryboms su bolševikais, net negalėjo tuo patikėti, stačiai sutriko, nes neturėjo instrukcijų dėl tokių derybų⁶¹. Latviai irgi tuo klausimu elgėsi labai atsargiai, faktiškai perleido jį svarstyti Tautos tarybai⁶², tad kartu su lietuviais tiesiog mindžikavo.

Tuo metu estai veikė ryžtingiau, ne tik moderavo rengimąsi bendroms baltiečių deryboms su bolševikais, bet ir nuolat žvalgė dvišalio susitarimo su jais galimybes. Pradėdami derybas ir jų metu estai kartais vaikščiojo lyg peilio ašmenimis. Estų derybos vyko nepalyginamai audringiau ir dramatiškiau, nei gerokai vėliau lietuvių ar latvių, kuriems šiauriniai kaimynai, eidami tarsi per minų lauką, buvo pramynę kelią.

Estijos taikos derybų būdingiausi bruožai ir specifiškumas

Kolektyvinių derybų viltis ir sovietinio diktato amortizacija. Pirmosios dvišalės Rusijos ir Estijos derybos vyko Pskove 1919 m. rugsėjo 17–18 d.⁶³ Jau pirmąją derybų dieną

⁵⁸ Ten pat, p. 125.

⁵⁹ Cit iš: *Lietuvos istorija*, t. X, d. I, p. 219.

⁶⁰ A. S t r a n g a, min. veik., p. 21.

⁶¹ *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, p. 133–141.

⁶² A. S t r a n g a, min. veik., p. 22–23.

⁶³ R. D e b o, *Survival and Consolidation. The Foreign Policy of Soviet Russia 1918–1921*, London, 1992, p. 130.

Estijos delegacija reikalavo, kad sovietai sutiktų su Baltijos šalimis derėtis ne pavieniui, o kartu. Bet sovietų atstovai nurodė, kad derėtis su kiekviena šalimi atskirai, esą kiekviena iš jų turi savo specifiką. Tačiau estai, pareiškę, jog kolektyvinės derybos yra esminė sąlyga, jau kitą dieną pasiekė, kad dvišalės derybos Pskove būtų „laikiniai atidėtos“.

Neišsisprenžiant dilemai „kartu ar atskirai“, gruodžio 5 d. dvišalės estų ir sovietų derybos prasidėjo Tartu. Bet ir jose estai ne kartą kėlė klausimą dėl kolektyvinių derybų. Jų delegacijos vadovas J. Poska gruodžio 5 ir 6 d. posėdžiuose aiškino, jog Lietuvos vyriausybė yra sutikusi dalyvauti derybose dėl paliaubų su sovietais kartu su Estija, bet dėl prasto ryšio tarp Talino ir Kauno lietuvių atstovai dar neatvyko, tačiau „artimiausiomis dienomis“ jie vis vien atvažiuos⁶⁴. Po kiek laiko kitas Estijos delegacijos narys Julius Seljamaa vėl pakartojo, jog Lietuvos atstovai derėtis atvyks⁶⁵. Tai tuoj pat patvirtino ir J. Poska⁶⁶. Reaguodamas į tokius daugkartinius estų patikinimus, sovietų delegacijos vadovas Leonidas Krasinas pareikalavo oficialaus pranešimo apie galimą Lietuvos dalyvavimą derybose, mat apie tai turįs pranešti savo vadovybei⁶⁷.

Tačiau Tartu derybose lietuvių nesulaukta. Nei jiems, nei kitiems baltiečiams neatvykus, estams dvišalėse derybose teko vieniems atlaikyti šimteriopai didesnės jėgos spaudimą. Pradėdamas derybas gruodžio 5 d. sovietų delegacijos vadovas L. Krasinas pasakė karingą kalbą, kurioje pabrėžė, jog pradėdami taikos derybas, bolševikai „nė minutei neišleidžia iš rankų šautuvo ir negailėdami jokių aukų tvirtins proletariato diktatūros iškovojimus“⁶⁸. Toliau jis postringavo, jog Kolčiakas, Denikinas ir Judeničius jau paguldyti ant menčių, o Raudonoji armija sustojusi dešiniajame Narvos krante ne todėl, kad negalėjo eiti toliau, bet tik dėl to, jog gavo savo vadovybės įsakymą sustoti; ši armija (turinti tokio ilgio frontą, kokio neturi jokia pasaulio kariuomenė) galėjusi Estijoje siekti grynai karinės atomazgos, karinio rezultato, kaip tai sėkmingai pasiekta kituose frontuose. Toliau Estija buvo apkaltinta tuo, kad dalyvavo Judeničiaus žygyje prieš revoliucinį Petrogradą, nors buvo žinoma, kad dar lapkričio 11 d. jos vyriausybė priėmė nutarimą nuginkluoti ir internuoti į Estiją atsitraukiančius Judeničiaus dalinius⁶⁹ ir to nutarimo laikytasi, net įvyko „daugybė susidūrimų“ tarp šių dalinių ir estų kariuomenės⁷⁰. Atsakydamas

⁶⁴ 1919 12 06 Tartu taikos derybų protokolas, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (toliau – LVVA), f. 1313, ap. 2, b. 49, l. 17.

⁶⁵ Ten pat, l. 20.

⁶⁶ Ten pat, l. 21.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Ten pat, p. 300.

⁶⁹ E. Mattisen, min. veik., p. 488.

⁷⁰ К. Брюггерманн, Эстония и Петроградский фронт гражданской войны в 1918–1920 гг., *Вопросы истории*, 2007, нр. 5, с. 29.

L. Krasinui J. Poska kalbėjo gana santūriai, tik aiškiai nurodė, kad Estija niekada neturėjo jokių agresyvių tikslų, o kare tik gynėsi, kad išsaugotų valstybinę nepriklausomybę⁷¹.

Nuo pat pradžių derybos vyko nerezultatyviai, nes sovietų atstovai ultimatyviai reikalavo į taikos sutartį įrašyti garantijas, jog Estijoje internuoti Judeničiaus daliniai niekaip ir niekada nebus atkurti, ir iš viso, kad joje niekada jokiu pavidalu neveiks jokios sovietinei Rusijai priešiškos jėgos. Gruodžio 18 d. sovietų delegacijos ataskaitoje, nusiųstoje G. Čičerinui, taip pat V. Leninui ir L. Trockiui, pabrėžta, kad garantijų reikalavimas yra *conditio sine qua non* bet kokiam taikos susitarimui⁷². Be susitarimo dėl garantijų sovietai nesutiko tartis nei dėl paliaubų, nei dėl Estijos nepriklausomybės pripažinimo, nei dėl tarpusavio sienų.

Tokios garantijos Estijai negalėjo būti priimtinos, nes slėpė galimybę kištis į jos vidaus reikalus, galėjo sukurti būdą nuolat kontroliuoti jos vidaus politinį gyvenimą. Gruodžio 6 d. posėdyje A. Piipas tvirtino, jog sovietai, pripažindami Estijos suverenitetą, turi atsakyti ketinimų kontroliuoti politinį procesą joje; valstybės suverenumas numato pasitikėjimą suverenia valstybe⁷³. Estai aiškino, kad pasirašyta sutartis savaime sukurs garantiją, kad abi pusės po to galės remtis tarptautine teise. Tačiau L. Krasinas tučtuojau atrėžė: „Tarptautinės teisės principams mes neteikiame jokios vertės; kaip rodo istorija, dažnai tie principai sukurti įvairiai prievartai pridengti.“⁷⁴

Vis dėlto estai sugebėjo tokį spaudimą atremti. Štai gruodžio 8 d. posėdyje jie kėlė klausimą, kad garantijos turi būti ne vienašališkos, o abipusės, nes Estija nėra karą pralaimėjusi šalis, Rusija nėra karo nugalėtoja, kad vien diktuočių sąlygas. Joje irgi veikia Estijai priešiškos jėgos: ir kompartija, ir III Internacionalas, ir sovietinė estų valdžia, kuri remiama ginklais, pinigais ir žmonėmis⁷⁵.

Derybos įrėmus šautuvą. Sovietų delegacija reikalavo vienašališkų garantijų, taip pat gana ilgai vengė derėtis dėl paliaubų, matyt, dėl to, kad dar tikėjosi reikalą sutvarkyti jėga – užimti Estiją arba bent jos dalį. Derybas jie derino su karo veiksmais. Ne be pagrindo L. Krasinas teigė, kad deramasi nepaleidžiant šautuvo iš rankų. Per derybas estai nuolat gąsdinti, tiesiog norėta laikyti pistoletą prie jų smilkinio, nors įtarinėta, kad patys estai tenori paliaubų, o ne „odiozinės sutarties su bolševikais“⁷⁶. Vykstant deryboms Raudonoji armija puolimą stiprino. Jų išvakarėse fronte prie Estijos kovėsi apie 25 tūkst.

⁷¹ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 304.

⁷² 1919 12 18 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 101.

⁷³ 1919 12 06 Tartu taikos derybų protokolas, LVVA, f. 1313, ap. 2, b. 49, l. 44.

⁷⁴ Ten pat, l. 41.

⁷⁵ 1919 12 08 Tartu taikos derybų protokolas, ten pat, l. 53–54.

⁷⁶ 1919 12 20 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 109.

raudonarmiečių, o per derybas jų skaičius išaugo iki 36–40 tūkst.⁷⁷ Iš tikrųjų, jų metu jie vykdė puolamuosius veiksmus. Gruodžio 5–7 d. sovietai sulaužė pažadą neperžengti Narvos, ją forsavo ir persikėlė į kairįjį jos krantą. Tik didelėmis pastangomis estų kariuomenė juos nubloškė atgal. Gruodžio 8 d. posėdyje Estijos delegacijos narys gen. Jaanas Sootsas dėl šio raudonarmiečių puolimo padarė pareiškimą, tiksliai nurodydamas, kad jie dviejose vietose peržengė Narvą; puolime dalyvavo 10-osios divizijos trys pulkai: 89, 90 ir 91-asis⁷⁸. Sovietų atstovai šio puolimo net nemėgino neigti, tik leido suprasti, kad juridiskai jie nieko nepažeidė, nes paliaubos dar nepasirašytos. Sovietų delegacijos narys A. Jofė, tapęs jos vadovu grįžus į Rusiją L. Krasinui, teigė, esą pereiti Narvą nereiškia pereiti sieną, nes dėl sienos nieko dar nesutarta, ji nenustatyta⁷⁹.

Sienų ir kitus derybų klausimus išspręsti jėga sovietai grasino beveik visą gruodį. Kol vyko derybos, sovietai mėgino pralaužti estų frontą. Jų atstovai derybose ne sykį pareiškė, jog užtektų į šį frontą papildomai permesti 3–4 raudonarmiečių divizijas ir visi klausimai su Estija būtų staigiai sureguliuoti⁸⁰. Tačiau Estijos kariuomenė, kaip rašė istorikas Andresas Kazekampas, 1919 m. pabaigoje atrėmusi kruviniausius mūšius per visas Baltijos šalių Nepriklausomybės kovas, neleido daug gausesnei Raudonajai armijai peržengti Narvos⁸¹.

Tenka tik stebėtis, kad sovietų derybininkai savo vadus Maskvoje ragino ne nutraukti puolimą, o jį stiprinti. „Kol mes čia krapštysimės dėl atskirų straipsnių“, reikia išplėsti „rimtą puolimą ir pasistengti užimti Narvą“⁸² – patarė derybininkai gruodžio 9 d. ataskaitoje. Gruodžio 18 d. ataskaitoje delegacija dar griežčiau ir įtaigiau ragino G. Čičeriną, taip pat V. Leniną su L. Trockiu: „toliau perti kailį estams [...] visuose frontuose“⁸³.

Taigi, tai turbūt unikalus atvejis taikos derybų istorijoje, kai jų dalyviai, pašaukti siekti taikos, kviečia kariauti. Būtent karinių veiksmų rezultatai faktiškai nulėmė ir Tartu taikos derybų eigą. Nuo lapkričio vidurio iki pat gruodžio pabaigos Raudonoji armija, mesdama didžiules jėgas, daug kartų bandė pralaužti estų frontą. Ypač smarkus puolimas prasidėjo gruodžio 14 d., kai bolševikų kariams net duota kokaino, o kad jie nesitrauktų, šaudyta į savus iš kulkosvaidžių. Gruodžio 16 d. bolševikai persikėlė per Narvą, bet kitą

⁷⁷ J. Sootsas, Estų nepriklausomybės karai, *Mūsų žinynas*, t. xx, nr. 74, 1931, p. 364–365; V. Čečeta, *Estija. Praeitis ir Dabartis*, Kaunas, 1937, p. 68–70.

⁷⁸ 1919 12 08 Tartu taikos derybų protokolai, LVVA, f. 1313, ap. 2, b. 49, l. 57.

⁷⁹ Ten pat, p. 66.

⁸⁰ Ten pat, p. 101 ir kt.

⁸¹ А. Казекамп, *История балтийских государств*, Тарту, 2014, с. 166.

⁸² 1919 12 08–09 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 90.

⁸³ 1919 12 18 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, ten pat, l. 106.

dieną estai juos parbloškė atgal. Gruodžio 18 d. jau kitoje vietoje raudonarmiečiai persikėlė per Narvą, tačiau ir vėl turėjo grįžti į rytinį jos krantą. Įdomu, kad sovietinė vadovybė su savo delegacija Tartu derybose dažnai aptardavo, kaip derybas derinti su kariniais veiksmais. Štai gruodžio 18 d. telegramoje delegacijai G. Čičerinas sakė suprantas, kad estai baiminasi bolševikų puolimo ir nuogaštuoja, ar pačios derybos nėra tik tų puolimų maskuotė. Telegramos pabaigoje jis vis dėlto nurodė, jog bolševikų karinė vadovybė yra parėngusi naujus dalinius permesti į šiaurės vakarų frontą⁸⁴.

Tačiau visi bolševikų puolimai atsimušdavo į estų gynybines užtvargas kaip į uolą. Kad apsigintų, ji atitraukė dalį savo dalinių iš Latvijos⁸⁵. Tik gruodžio 30 d. puolimai liovėsi, mat per šias kovas išseko ne Estijos, o bolševikų kariuomenė, per jas netekusi daugiau kaip 40 proc. savo jėgų.

7-osios raudonarmiečių armijos vadas raporte fronto vadui pranešė, kad ji sutriuškinta ir pulti nebegali, net kyla grėsmė jų armijos užnugariui⁸⁶. Šis pralaimėjimas atsispindi ir taikos derybų dokumentuose. Štai 1920 m. sausio 5 d. A. Jofės ataskaitoje, siųstoje G. Čičerinui, V. Leninui ir L. Trockiui, teigiama:

Reikia tiesiai šviesiai pasakyti, kad Narvos puolimo nesėkmė ne padėjo, o pakenkė [mūsų] reikalui. Dargi karštakošis Kostiajevas⁸⁷ visą laiką tvirtina: kadangi užimti Narvos nepavyko, geriau jau, remiantis kokia nors dingstimi, sustabdyti puolimą. [...] Vis dėlto būtų per ankstyva atitraukti kariuomenę iš Narvos fronto. Estų kietumas ir bukumas gali [derybas] nutraukti. Būtina, kad jie nuolat jaustų į save nukreiptą kumštį⁸⁸.

Taigi, ryškiausias estų derybų specifiškumas yra tas, kad jos, kitaip nei lietuvių ar latvių, vyko realaus karo sąlygomis, intensyviai puolant sovietams. Tačiau karinio veiksnio poveikis nesumenkina pačių derybų, kurios irgi vyko įtemptai. Įtampa ypač jautėsi svarstant sienų klausimą, dėl kurio ginčai išiplieskė jau gruodžio 8 d. posėdyje. Estai reikalavo Narvos miesto, taip pat strategiškai svarbios rytinės teritorijos su Užnarvio ir Pečiorų kraštais. Tuo tarpu sovietai ne tik pretendavo į šiuos kraštus bei pačią Narvą, bet ir siekė labai plačios teritorijos palei Suomų įlanką, teritorijos, kuri buvo pavojingai arti paties Talino. Estų pasiūlytą sieną jie įvertino kaip „strategiškai agresyvią“, kaip sukuriančią

⁸⁴ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 310–311.

⁸⁵ E. Andersons, min. veik., p. 567.

⁸⁶ J. Soots, Estų nepriklausomybės karai, *Mūsų žinynas*, t. xx, nr. 74, 1931, p. 366–367; V. Čečeta, Estija. Praeitis ir Dabartis, p. 70–72.

⁸⁷ Kostiajevas (Костяев) – sovietų karinis ekspertas Tartu taikos derybose. Veikiausiai tai tas pats Kostiajevas, kuris kariavo Vakarų raudonojoje armijoje, 1919 m. sausio 5 d. užėmusioje Vilnių. Jis buvo šios armijos štabo viršininkas ir jau susirašinėjo su G. Čičerinu (*Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в российско-польских отношениях*, Москва, 2010, с. 31).

⁸⁸ 1920 01 05 sovietų delegacijos ataskaita, siūsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 140.

patogų placdarmą pulti „Rusijos smegenis“ ir bolševizmo centrą – Petrogradą⁸⁹. Atsikirdami Estijos atstovai aiškino, jog iš viso netinka kalbėti apie placdarmus – juk norint visą Estiją iki pat Baltijos jūros galima traktuoti kaip placdarmą. „Bet mes ne placdarmas, – pabrėžė jie, – mes savarankiška valstybė, ne agresyvi valstybė, o tik ginanti savo tautos nacionalines teises.“⁹⁰

Sovietų atstovai neatlyžo ir siūlė nustatyti laikiną sieną, tik vėliau – tikrą galutinę pagal gyventojų etninę sudėtį. Laikina siena egzistuoję tol, kol sovietinei Rusijai nebegrėstų užpuolimo pavojus, t. y. iki tada, kai Baltijos regione visai neliktų jokių „anti-sovietinių“ organizacijų, o sovietinė valdžia sudarytų tvirtą taiką su Antantės šalimis. Tik tada esą bus galima nustatyti tikrą sieną, remiantis etnografiniu principu⁹¹. Estijos atstovai pagrįstai nurodė, jog tokių sąlygų gali neatsirasti tūkstantmečiais. Estai irgi galbūt karščiavosi. Štai A. Pipas gruodžio 9 d. nurodė, kad ne tik Sibire, bet ir Kryme, netoli Maskvos, palei Volgą yra valsčių, kur gyventojų daugumą, net „100 proc.“, sudaro estai⁹². Kitą dieną jis ir jo kolegos, remdamiesi IX ir vėlesnių amžių šaltiniais, toliau aiškino, jog istoriškai slavų gentys elgėsi be galo agresyviai, dėl to ir susikūrė Didžioji Rusija, kurios teritorijoje anksčiau gyveno finai, iš jų ir kilę estai. Peterburgas taip pat pastatytas finų žemėse, o miesto Maskva pavadinimas reiškia „juodasis vanduo“; tai finiškos kilmės žodis⁹³.

Tautos ar tik bolševikai – imperijos turtų paveldėtojai. Nelengvai tartasi ir dėl Estijos valstybės pripažinimo. Sovietai sutiko tai padaryti, remdamiesi tik tautų apsisprendimo teise. Bet Estijos atstovai aiškino, kad Estija kaip valstybė jau yra; dar 1918 m. ji paskelbė nepriklausomybę, o 1919 m. tai dar kartą patvirtino demokratiniu būdu išrinktas Steigiamasis parlamentas. Todėl jie reikalavo parlamento sprendimą dėl Estijos nepriklausomybės paminėti taikos sutartyje. Apskritai Estijos delegacija laikėsi požiūrio, kad senosios Rusijos valstybės nebėra ir niekas negali kalbėti jos vardu, ji suskilusi į atskirus gabalus, kurie ir yra buvusios Rusijos imperijos paveldėtojai, turį tą paveldą dalintis. Žodžiu, yra dvi kariaujančios pusės, kurios tariasi dėl taikos. Sovietai laikėsi visiškai priešingo nusistatymo: jie tvirtino, kad sovietinė Rusija yra vienintelė teisėta Rusijos imperijos paveldėtoja; nuo jos atsiskiria kai kurios tautos, todėl tas atsiskyrimas turi būti įtvirtintas sutartyje. „Sutaikyti šių dviejų požiūrių neįmanoma“⁹⁴, – pabrėžta sovietinės delegacijos gruodžio 18 d. ataskaitoje.

⁸⁹ 1919 12 08 Tartu taikos derybų protokolas, LVVA, f. 1313, ap. 2, b. 49, l. 80, 83.

⁹⁰ Ten pat, l. 100.

⁹¹ Ten pat, l. 86.

⁹² 1919 12 09 Tartu taikos derybų protokolas, ten pat, l. 98.

⁹³ 1919 12 10 Tartu taikos derybų protokolas, ten pat, l. 135.

⁹⁴ РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 103.

Tokios skirtingos pozicijos trukdė susitarti dėl estų dalies, dalijantis žlugusios Rusijos imperijos aukso atsargas, vadinamąjį aukso fondą. Estijos atstovai aiškino, kad jų šalies gyventojai per ilgus carinės priespaudos metus kaip kokios bitutės sunėšė į tą fondą nemažai pinigų, kuriais disponuoja bolševikų valdžia. Todėl pasirašant taikos sutartį Estija turinti atgauti proporcingą savo dalį. Jos atstovai reikalavo 48 mln. aukso rub., bet sovietai nesutiko žadėti daugiau nei 12 mln.⁹⁵ Tokias žirkles nebuvo lengva suglausti. Vis dėlto estai sutiko nusileisti net iki 15 mln. su sąlyga, jei gaus iš Rusijos užsakymų suremontuoti 300 garvežių, 6 tūkst. prekinių ir 200 keleivinių vagonų (trečdalis suremontuoto geležinkelio sąstato turėjo grįžti Rusijon)⁹⁶. Tačiau Politbiuras griežtai atmetė pasiūlymus dėl garvežių ir vagonų, taip pat nusprendė, kad pinigine suma neturi perkopti 15 mln.⁹⁷ Jau vėliau – 1920 m. sausio 13 d. posėdyje Politbiuras nutarė, kad toks sprendimas traktuotinas kaip ultimatyvus⁹⁸. Gana lengvai sovietai sutiko gražinti Estijai Tartu universiteto vertybes⁹⁹, Lietuvai Vilniaus universiteto vertybių atiduoti nepanorėta.

Gynybinis atsparumas – susitarimo laidas. Susitarimo linkme sparčiai pajudėta tik gruodžio pabaigoje, kai bolševikai įsitikino, jog nepajėgia pralaužti estų fronto ir pralaimi mūšio lauke. Tada ir pasipylė kompromisai. Būtent per Kūčias abi pusės, iki tol tris dienas beveik be perstojo diskutavusios, susitarė sudaryti paliaubas ir parafuoti taikos sutarties tris svarbiausius punktus: dėl Estijos nepriklausomybės pripažinimo, dėl sienų ir dėl saugumo garantijų. Buvo numatyta, kad visi kariniai veiksmai „Rusijos ir Estijos fronte“ nutraukiami gruodžio 26 d. 12 val.¹⁰⁰ Tačiau paskutinę akimirką estai pastebėjo, jog atsidūrė tartum spąstuose, mat pamatė, kad dėl sutartos neutralios zonos abipus Narvos upės jie negalės statyti įtvirtinimų kairiajame krante. A. Jofei nesutinkant koreguoti šios nuostatos, estai išvyko švęsti šv. Kalėdų į Taliną, bet pirmininkas J. Poska pasakė, jog yra pasiruošęs bet kuriuo momentu grįžti į derybas, jei tik sovietai sutiks keisti zonos statusą¹⁰¹.

Gruodžio 27 d. Politbiuras svarstė sutartį su Estija. G. Čičerinas įtikino V. Leniną, kad galima leisti estams statyti įtvirtinimus kairiajame Narvos krante¹⁰². Tačiau kartu bolševikai panaudojo ir „patrankų diplomatiją“ – gruodžio 28 ir 30 d. jų armija dar bandė

⁹⁵ 1920 01 12 G. Čičerino raštas RKP CK Politbiurui, ten pat, l. 161.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 323.

⁹⁸ 1920 01 13 Politbiuro posėdžio protokolai, РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 54, л. 1.

⁹⁹ 1919 12 18 sovietų delegacijos ataskaita, siūsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, ten pat, f. 159, ap. 2, b. 10, l. 104.

¹⁰⁰ Gruodžio 25 d. parengtas paliaubų susitarimas, ten pat, p. 129.

¹⁰¹ A. Jofės telefonograma, siūsta G. Čičerinui (kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui) gruodžio 25 d. 4 val. 40 min., ten pat, l. 128.

¹⁰² *Žr. М. Гр а ф, min. veik.*, p. 298.

pralaužti estų frontą, bet vėl patyrė nesėkmę¹⁰³. Paliaubos ir parafavimui parengtas trijų punktų susitarimas pasirašyti ne prieš šv. Kalėdas, bet prieš pat Naujuosius metus – gruodžio 31-osios vakare (19 val. 45–55 min.)¹⁰⁴.

Vertinant pasirašytus susitarimus ir pačias derybas negali nestebinti estų delegacijos atkaklumas ir valia. Netiesiogiai tai paliudijo sovietų atstovai. Jų vadovas A. Jofė savo raštuose ne asmeninei draugei ar draugui, o oficialiems asmenims neretai skundėsi, tiesiog aimanavo dėl estų tvirtumo, vadindamas tai kartais nesukalbamumu ar net bukuumu. Štai citata tik iš vieno pranešimo:

Per visą derybų laiką estai niekuo nenusileido ir nuolat kėlė reikalavimus, kokių net Vokietija nedrįsdavo reikšti, netgi garantijų tekstą [...] jie visiškai suniokojo, apskritai, derybos vyksta taip, lyg mes būtume pralaimėjusi pusė, kuriai jie diktuoja savo sąlygas. Jų reikalavimai – iš pradžių teritoriniai, po to finansiniai ekonominiai ir galų gale kariniai strateginiai – visom prasmėm pernelyg dideli [...]. Estų įžūlumas jau tampa nepakeliamas¹⁰⁵.

Net ataskaitose, parašytose be emocijų, pavyzdžiui, teigiama: „estai visada tvirtina, kad jie visiškai nepriklausomi ir savarankiški, ir jokios Antantės nėra“¹⁰⁶.

Baltiečių kiršinimas – veiksmingiausia ir perspektyviausia priemonė. Nepajėgdamas estų išgašdinti, A. Jofė bandė juos paveikti kitaip, stengėsi priešinti, kiršinti su latviais ir lietuviais. Jis ne kartą ragino savo vadovybę derantis su estais pradėti atskiras derybas ir su dviem jų pietiniais kaimynais. Štai gruodžio 18 d. ataskaitoje teigiama:

Estijos santykiai visai prasti ne tik su Latvija, bet ir su Lietuva. Su pirmąja jie nutraukimo išvakarėse dėl Valkos. [...] Aš nesuprantu, kodėl jus delsiate pradėti derybas su Latvija ir Lietuva. [...] Derybas juk galima panaudoti tam, kad dar labiau sukiršintume jas visas tris tarpusavyje (Daugpilis tarp Lietuvos ir Latvijos yra tas pats, kaip Valka tarp Latvijos ir Estijos). Labai patariu kuo greičiau pradėti derybas ir nusiųsti supratingų žmonių, kurie mokės šia prasme išnaudoti derybas. Latvijos atstovas Menderis, kurį Trockis ir aš gerai pažįstame iš veiklos Vienoje laikų, sako, grįžo čia, bet aš jo dar nemačiau, nes estai jo prie mūsų neprileidžia ir susitikinėti reikia konspiratyviai¹⁰⁷.

Iš tikrųjų, čia išsakytos užuominos apie slaptus A. Jofės ryšius su žymiu latvių revoliucionierium, kairiuoju socialdemokratu Friciu Menderiu turi pagrindą. Su rusų revoliucionieriais pastarasis turėjo progos artimiau bendradarbiauti, kai už dalyvavimą 1905 m. revoliucijoje buvo ištremtas į Jenisiejaus guberniją. Ryšiai Vienoje ir kituose Europos

¹⁰³ Э. Маттиссен, min. veik., p. 53.

¹⁰⁴ Документы внешней политики СССР, т. 2, с. 317–319; E. Mattisen, min. veik., p. 489.

¹⁰⁵ A. Jofės telefonograma, siųsta G. Čičerinui (kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui) gruodžio 25 d. 4 val. 40 min., РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 128.

¹⁰⁶ 1919 12 18 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, ten pat, l. 106.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 106.

miestuose su L. Trockiū ir A. Jofe taip pat tikri. Jau nepriklausomoje Latvijoje F. Menderis, būdamas svarbus pareigūnas, teikė įvairias paslaugas sovietų pasiuntiniui Rygoje ir kartu su juo, vykdydami Maskvos sumanymą, 1926 m. gale inspiravo Latvijos vyriausybės pakeitimą ir apskritai suartėjimą su SSRS¹⁰⁸.

F. Menderis buvo Latvijos delegacijoje, gruodžio 5 d. išvykusioje į Tartu, kur gruodžio 6–8 d. privačiai tarėsi su sovietų atstovais (dalyvavo ir jų vadovas L. Krasinas) derybose su estais¹⁰⁹. Susitikinėta ir slaptai kavinėse, „netikėtai“ gatvėje. F. Menderis surašė „privatų“ laišką A. Jofei. Perduodant jam laišką vienoje iš kavinių „ryšininkus“ aptiko estų slaptoji policija. Iš viso bolševikai, kaip konspiracijos meistrai, negalėjo tokių kontaktų nepanaudoti kiršinimui. Matyt, jiems rezgant intrigas latvių delegacijos santykiai su estų derybininkais buvo gana šalti. Jos pranešime iš Tartu į Rygą buvo pasakyta: „matome, kad estams mūsų delegacija nėra pageidaujama“¹¹⁰. Latvių delegacija net siekė dalyvauti sovietų ir estų derybose kaip stebėtoja, bet estai nesutiko, jie taip pat nenorėjo latvių labai zonuoti sovietų pozicijos Latgalos klausimu: ar jie iš jos pasitrauks, ar ne?

Kiršindami sovietai galėjo manipuliuoti informacija, vieniems baltiečiams sakyti vienaip, kitiems kitaip, tretiems dar kitaip. Taip pat bauginta, kad susitarus su estais iš jų fronto raudonarmiečių daliniai bus permesti prieš latvius ir atvirkščiai. Gruodžio 20 d. ataskaitoje A. Jofė vėl aiškino:

Mums ypač svarbu kuo greičiau pradėti derybas su latviais; mat per jas būtų galima paveikti estus taip, kad jie taptų sukalbamesni. Matyt, estai ypač baiminasi mūsų derybų su latviais. Tiesa, tos derybos latvių pageidavimu turi vykti slapta, tačiau aš pasistengsiu, kad tai, kas slapta, taptų truputį žinoma; kuo mažiau estai žinos, tuo labiau fantazuos ir bijos. [...] Reiktų mano laišką [latviams – Z. B.] ne tik paskelbti mūsų spaudoje, bet ir paleisti per radiją; tyčia rašiau tokia dvasia, kad juos kuo stipriau sukiršinčiau, latviai turės į tai reaguoti [...]. Mano nuomone, derybos su jais mums labai svarbios kaip tik dėl jų rikošetinio poveikio deryboms su Estija. Todėl ir manau, kad ypač svarbu pradėti derybas tiek su Latvija, tiek su Lietuva¹¹¹.

Kurstyti baltiečių nesutarimų sovietai nesiliovė ir pasirašę su Estija paliaubas bei parafavę preliminarinę sutartį. Sausio 5 d. ataskaitoje A. Jofė vėl kiek pravėrė savo intrigų laboratorijos langelį:

Reikės pagąsdinti latvius, kad mes, sudarę taiką su Estija, permesim prieš juos atsilaisviusią kariuomenę, o sustabdę Denikino persekiojimą, galutinai juos išnaikinsime. Latvijos ir Estijos santykiai labai paaštrėję, dargi pakalbama apie karą tarp jų [...]. Taiką su Estija reikia

¹⁰⁸ Z. B u t k u s, Totalitarizmo poveikis demokratiniams procesams: vyriausybių kaita Latvijoje 1926–1927 metais ir išorės veiksny, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 30, p. 92–116.

¹⁰⁹ A. S t r a n g a, min. veik., p. 26–27.

¹¹⁰ Cit iš: ten pat, p. 26.

¹¹¹ 1919 12 20 sovietų delegacijos ataskaita, siųsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 10, л. 108–109.

panaudoti deryboms su Latvija taip pat kaip aš estų spaudimui naudojausi taikos su latviais galimybe. Jūsų pasiūlymą konfidencialiai paprašyti Poskos leidimo permesti kariuomenę nuo Narvos prie Daugpilio laikau nepaprastai nesėkmingu, tad, kol negausiu tos direktyvos patvirtinimo, jos nevykdysiu¹¹².

Toje pačioje ataskaitoje A. Jofė nurodė, kad paliaubų susitarimas neatima teisės permesti kariuomenę nuo Estijos sienos į kitus frontus. Todėl jis ir nematė reikalo šio klausimo derinti su estais. Tačiau sovietų delegacijos vadovas aiškiai patarė:

Išvesti kariuomenę iš Narvos fronto būtų pernelyg ankstyva. Estų akiplėšiškumas ir bukomas gali privesti prie atomazgos. Būtina, kad jie nuolat jaustų prieš save iškeltą kumštį. Dabar daugiausia ginčų dėl neutralios zonos [...]. Kad derybos būtų sėkmingos, nepatarčiau silpninti estų fronto. Jeigu reiktų netgi susigrąžinti Daugpilį, derėtų šiam tikslui surasti dalinių kitur¹¹³.

Taigi karinis veiksnys tebebuvo svarbus ir pasirašius paliaubas. Ir po jų sovietų daliniai dar sykių puolė estų frontą, matyt, tikėdamiesi pakoreguoti būsimą sieną, bet iš esmės padėties fronte tai nepakeitė. Dar 1920 m. sausio 12 d. G. Čičerino laiške Politbiurui buvo iškeltas klausimas: ar tarp estų reikalavimų yra tiek nepriimtinių, dėl kurių būtų verta atnaujinti karą¹¹⁴. Šiam visagaliai organui leidus, dėl tų reikalavimų galutinai susitarta ir vasario 2 d. taikos sutartis buvo pasirašyta¹¹⁵. Iškart po to estų delegacijos pirmininkas J. Poska pasakė, kad ši valanda yra svarbiausia 700 metų Estijos istorijoje. Jis mirė tepraėjus mėnesiui po sutarties pasirašymo¹¹⁶.

Abipusė sėkmė. Estija anksčiausiai iš Baltijos šalių gavo iš buvusio siuzereno tarpautinį pripažinimą. Įdomu, kad ji pati išvengė bolševikų valdžios Rusijoje pripažinimo. Rengiant sutartį A. Jofė prasarė J. Poskai, kad Estija savo ruožtu turėtų pripažinti Sovietų Rusiją, bet pastarasis, lyg atsikalbinėdamas, lyg juokaudamas teigė, jog Rusijos valstybė egzistuoja jau tūkstantį metų, tad būtų keista, jei Estija staiga dabar pripažintų šios didžiosios valstybės savarankiškumą¹¹⁷. Pagal sutartį Estija gavo iš Rusijos stambią finansinę injekciją – 15 mln. aukso rub. (beveik keturis kartus didesnę nei Latvija – 4 mln. ir penkiskart nei Lietuva – 3 mln.), po to estų markės kursas pakilo gal ketvirtadaliu¹¹⁸, taip pat jie gavo palankias sienas su Užnario ir Pečiorų teritorijomis (dalis jų vėliau prarasta).

¹¹² 1920 01 05 sovietų delegacijos ataskaita, siūsta G. Čičerinui, kopijos – V. Leninui ir L. Trockiui, ten pat, l. 141.

¹¹³ Ten pat, l. 140–141.

¹¹⁴ 1920 01 12 G. Čičerino raštas RKP CK Politbiurui, ten pat, l. 161.

¹¹⁵ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 339–354.

¹¹⁶ М. Г р а ф, *min. veik.*, p. 298, 303.

¹¹⁷ *Žr. ten pat*, p. 301.

¹¹⁸ П. В а р е с, О. О с и п о в а, *Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века*, с. 37.

Reikšminga estams buvo sutarties XII str. 4 dalis, kuria Rusija įsipareigojo grąžinti jiems Tartu universiteto, taip pat kitų mokslo įstaigų turtus, archyvus, bibliotekas, dokumentus, kitas kultūrinės vertybes. Be to, sovietai įsipareigojo padėti estams tas vertybes surasti. Ypač svarbu, kad estai išvengė kultūrinių vertybių grąžinimą žlugdančios išlygos, kurią sovietai įsigudrino įbrukti sutartyse su Latvija ir Lietuva. Sutartyje su Lietuva buvo įrašyta, kad kultūrinės vertybės grąžintinos tiek, kiek „tų dalykų išskyrimas nepadarys žalos Rusijos archyvams, bibliotekoms, muziejams, paveikslų galerijoms, kur jie yra sudėti“¹¹⁹. Būtent ši išlyga bene labiausiai kliudė mūsų šaliai atgauti išgrobtus ir išvežtus dvasinius lobius; iki šiol neatgauta nei Lietuvos Metrika, nei Vilniaus universiteto rektoriaus skeptras¹²⁰.

Dėl vasario 2 d. sutarties labiau nei Estija džiūgavo sovietai, pirmą kartą pripažinti europinės šalies, pravėrę „gyvybės langelį“ į Vakarų pasaulį. Jų vadas V. Leninas, atidžiai sekęs taikos derybų eigą, gaudavęs apie jas ataskaitas ir aukščiausiu lygiu joms vadovavęs, sutarties pasirašymo dieną bolševikų parlamente – Rusijos centro vykdomajame komitete vis kalbėjo apie susitarimą su Estija. Jis nurodė:

Mums pavyko sudaryti taiką su Estija. Šiandien gavome Jofės ir Gukovskio pranešimą, kuriame sakoma: „Šiandien, vasario 2 dieną, 2 val. nakties¹²¹ Maskvos laiku, pasirašyta taika tarp Rusijos ir Estijos [...]. Šis dokumentas mums itin reikšmingas. Rusijos taikos sutartis su Estija turi didžiulę pasaulinę istorinę reikšmę, ir todėl, sudarę taikos sutartį su vyriausybe, kuri taip pat tampa demokratine ir dabar nuolat palaikys santykius su mumis, bet kurią ligi šiol rėmė visas imperialistinis pasaulis – mes turime tai laikyti didžiulės istorinės svarbos aktu. [...] Žinoma, ši taika tik pirmas žingsnis ir atsilieps tik ateityje, bet, kad ji atsilieps, tai faktas. Su Latvija ligi šiol tesame surengę derybas dėl Raudonojo kryžiaus, taip pat kaip ir su Lenkijos vyriausybe. [...] Tegul tas ryšys su išoriniu pasauliu, su kapitalistine Europa, kurį užmezgėme, tas langas, kurį pramušėme, sudarę taiką su Estija, padeda mums tuoj pat gauti būtiną techninę pagalbą“¹²².

Dar prieš pasirašant sutartį, sausio 24 d., V. Leninas teigė: „Ir mes sudarome taiką su Estija, o tai jau reiškia, kad faktiškai pralaužiamo blokadą [...]“¹²³. Tai buvo tarsi dvi gubas ar net trigubas izoliacijos įveikimas, mat sausio 16 d. Antantė faktiškai panaikino sovietinės Rusijos blokadą, o Estijos vyriausybė sausio 21 d. nusprendė neapmokestinti Rusijos tranzito.

¹¹⁹ *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, t. 1, p. 37.

¹²⁰ Plačiau žr.: Z. B u t k u s, Vilniaus universiteto turtų grąžinimo problema Lietuvos valstybėje, *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersėjuose (XVI–XXI amžiai). Kolektyvinė monografija*, ats. red. V. B. Pšibilskis, Vilnius, 2016, p. 478–505.

¹²¹ Estų istorikas E. Mattissenas teigia, kad sutartis pasirašyta 00.45 val. (Э. М а т т и с с е н, min. veik., p. 54).

¹²² V. L e n i n a s, *Pilnas raštų rinkinys*, t. 40, Vilnius, 1987, p. 86, 92, 104.

¹²³ Ten pat, p. 66.

Vis dėlto bolševikai strateginio tikslo – vėl kada atgauti Baltijos regioną, neatsisakė. Štai sausio 24 d., dar nepasirašius sutarties, jų vadas viešai aiškino: „mes atidavėme ginčijamą teritoriją, kurioje gyvena mišrūs – rusų ir estų tautybės – gyventojai. Nenorime darbininkų ir raudonarmiečių kraujo lieti dėl žemės gabalo, juo labiau kad ta nuolaida daroma ne visiems laikams: Estijoje [...] darbininkai greitai nuvers šią valdžią ir sukurs Tarybų Estiją, kuri sudarys su mumis naują taiką“¹²⁴.

Taikos su Latvija ir Lietuva ypatybės

Latvijos ir sovietų paliaubos. Derėtis su bolševikais Latvija pradėjo vos ne pusmečiu anksčiau nei Lietuva ir vienintelė iš Baltijos šalių atskiru susitarimu sudarė paliaubas. Dar bendro latvių ir lenkų puolimo dėl Latgalos išvadavimo išvakarėse – 1920 m. sausio 2 d. Latvija nusiuntė į Maskvą vadinamąją Raudonojo kryžiaus delegaciją, kurioje vienas iš trijų asmenų buvo ir minėtas sovietų simpatikas F. Menderis. Ankstų kitos dienos rytą pradėta vyti bolševikus iš Daugpilio ir visos Latgalos. Tad Latvija, kaip ir Estija, turėjo vienu metu ir derėtis, ir kariauti su bolševikais. Tiesa, minėta Latvijos delegacija dėl karo sąlygų Maskvą pasiekė tik sausio 6 d. Nors G. Čičerinas ją priėmė tos pačios dienos vakare, bet derybos dėl paliaubų iš esmės prasidėjo tik sausio 11 d. Iš pradžių sovietiniai derybininkai sutiko išvesti iš Latgalos savo dalinius tik su sąlyga, kad į ją neįžengs ir Latvijos kariuomenė, t. y. reikalauta Latgalos neutralizacijos ir suteikti jai teisę apsispręsti, prie kurios valstybės ji nori prisijungti, o iki tol ji turėjo būti valdoma paritetiniais pagrindais¹²⁵. Tokia nuostata buvo suformuluota ir patvirtinta sausio 10 d. Politbiuro posėdyje¹²⁶.

Derybose Latvijos atstovai pareiškė, jog Latgalos apsisprendimas ir kitos sovietų pateiktos sąlygos „absoliučiai nepriimtinos“, Latgala – Latvijos dalis, todėl ją užimti turi latvių kariuomenė, taip pat reikalauta slaptų paliaubų. Latviai net pagrasė, kad nutrauks derybas ir grįš į Rygą. Bolševikams smarkiai pralaimint Latgaloje (nors jiems buvo atsiųsti šarvuoti traukiniai su skambiais pavadinimais „Leninas“, „Tročkis“, nepaisant jų gretose besikaunančių kinų bei kitų internacionalo karių)¹²⁷, jų delegatai ėmė daryti nuolaidų. Jau sausio 13 d. posėdyje jie atsisakė Latgalos neutralizacijos ir plebiscito idėjos, taip pat sutiko, kad sudaromos paliaubos būtų slaptos. Pagaliau sausio 30 d., kai paskuti-

¹²⁴ Ten pat, p. 69.

¹²⁵ 1920 01 11 derybų protokolai, *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 320–321. Protokolas paskelbtas ir latviškai – E. D u n s d o r f s, Latvijas un Krevijas 1920. mierlīgums, *Cela Zīmes*, 1977, nr. 59, 284–285. lpp.

¹²⁶ 1920 01 10 Politbiuro posėdžio protokolas, ПГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 53, л. 1.

¹²⁷ A. P u g a, min. veik., p. 97; A. S t r a n g a, min. veik., p. 31.

nius raudonarmiečių dalinius pavyko išvyti už rytinių Latgalos ribų, buvo pasirašyta slapta Latvijos ir sovietinės Rusijos paliaubų sutartis¹²⁸. Buvo nustatyta demarkacinė linija ir karinius veiksmus įsipareigota nutraukti vasario 1 d. 12 val.

Istorinėje literatūroje neretai liaupsinami Latvijos delegacijos, išsiderėjusios ir pasirašiusios paliaubas, nuopelnai¹²⁹. Kažkodėl nesvarstoma, kodėl paliaubos buvo slaptos ir ar jos nepažeidė 1919 m. gruodžio 30 d. Latvijos ir Lenkijos sutarties, kurią vykdydamos abiejų šalių kariuomenės išvadavo Latgalą. Tad šioje operacijoje jos buvo sąjungininkės, bet vieni latviai, atsiribodami nuo lenkų, separatiniu būdu ir slapta sudarė paliaubas su bolševikais, t. y. su priešininku, derėjosi su jais nuo pat išvadavimo operacijos pradžios. Matyt, neatsitiktinai netrukus ėmė blogėti latvių ir lenkų santykiai. Pastarieji net ėmė aiškinti, esą istoriškai žiūrint ir remiantis 1772 m. vadinamosios Žečpospolitos sienomis, Latvija turėtų atgauti Latgalą ne iš Rusijos, o iš Lenkijos¹³⁰.

Paliaubų sutartyje, kaip minėta, Latvija pažadėjo laikytis palankaus karinio neutraliteto sovietų atžvilgiu. Sutarties 13 straipsnyje teigiama, jog Latvija įsipareigoja nepraleisti per savo teritoriją link Rusijos nei Estijos, nei Lietuvos, nei Lenkijos kariuomenės ir šių įsipareigojimų pažadėjo laikytis, panaudodama visas turimas pajėgas bei priemones, tarp jų ir karinę jėgą¹³¹. Ar ši nuostata gretintina su Lietuvos taikos sutarties 2 straipsnio slaptu priedu? Šiaip ar taip, sovietai, tardamiesi dėl taikos su vakarinėmis kaimynėmis atskirai, galėjo išsiderėti sau palankesnes strategines pozicijas kitų kaimynių atžvilgiu.

Taip galėjo atsitikti ir todėl, kad minėtos vakarų kaimynės nesilaikė vienodo politinio kurso Sovietų Rusijos atžvilgiu. Nei Latvija, nei Estija, nei Lietuva nesiekė nuversti bolševikų valdžios Rusijoje, taip pat neturėjo tikslo su ja kariauti, tik stengėsi išvyti iš savo žemių įsibrovusius raudonarmiečius. Dar 1919 m. gruodžio 8 d. Latvijos vyriausybės deklaracijoje Latgalos išvadavimo ir karo su Rusija klausimai buvo atskirti. Deklaracijoje akcentuota: „Latgalos išvadavimą vyriausybė laiko svarbiu ir neatidėliotinu uždaviniu. Bet vyriausybė jokių būdu nesikėsina į Rusijos teritoriją, neturi minties kištis į jos vidaus reikalus.“¹³² Laikydamosi šios nuostatos, gruodžio 19 d. Latvijos vyriausybė atmetė Jude ničiaus prašymą įsileisti jo dalinius į savo teritoriją¹³³. Panašią gynybinę poziciją užėmė ir Lietuva su Estija, bet Lenkijos pozicija šiuo klausimu grokai įvairavo.

¹²⁸ Sutarties tekstas paskelbtas leidinyje: *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 333–339. Jis saugomas АВП РФ, ф. 0150, оп. 4, ср. 1, д. 3, л. 124–128.

¹²⁹ Žr.: E. D u n s d o r f s, *Latvijas un Krievijas 1920. gada miera līgums, Cēla Zīmes*, 1978, nr. 60, p. 295; A. S t r a n g a, min. veik., p. 35 ir kt.

¹³⁰ К. Р о č с, „*Sanitara kordona*“ valgos, Rīga, 1971, 86 lpp.

¹³¹ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 335.

¹³² *1918–1920 gads Latvijas Republikas Pagaidu valdybas sēdžu protokolos/ notikumos / atmiņās*, Rīga, 2013, 764 lpp.

¹³³ Ten pat, p. 528.

Latvių stropumas derybose ir karinio fronto dvokas. Pasirašiusi paliaubas Latvija stropiau ir sparčiau nei Lietuva rengėsi taikos deryboms. Jos Užsienio reikalų ministerija detaliai išnagrinėjo Estijos ir sovietų taikos sutartį ir padarė išvadą, kad 8 ir 11 jos straipsniai Latvijai nebūtų priimtini, mat jais abi pusės atsisakė reikalauti atlyginti karo nuostolius. Įdomu, kad latviai, iš esmės ir lietuviai, nežinia iš kur semdamiesi begalinio optimizmo, tikėjosi per derybas iš sovietų išsireikalauti daug geresnes sąlygas nei estai; ypač tikėtasi karo sukeltų nuostolių atlyginimo. Aktualiausia tai buvo Latvijai, labiausiai iš Baltijos šalių nuniokotai per Pirmąjį pasaulinį karą. Daugiausia nuostolių padarė atsitraukianti Rusijos kariuomenė ir bolševikai per invaziją 1918 m. pabaigoje – 1920 m. pradžioje. Iš tūkstančio 1913 m. Latvijoje veikusių pramonės įmonių net 800 buvo išvežta į Rusiją, įmonių įrenginiai vos tilpo į 30 tūkst. vagonų¹³⁴. Latvijos vyriausybė sudarė 6 komisijas, kurios rengė pasiūlymus taikos deryboms. Gražintino turto suskaičiuota už 3 milijardus aukso rub. Nustatant Latvijai tenkančią Rusijos imperijos aukso fondo dalį, taikyta dvejopa metodika. Pagal gyventojų skaičių (1,34 proc.) skaičiuota 20,3 mln., o pagal sukuriamas pajamas – 37,5 mln. Jau prasidėjus deryboms dar tiksliau nustatyta, kad 1913 m. Rusijos valstybė Latvijos teritorijoje turėjusi 54 mln. išlaidų ir 88 mln. pajamų, taigi, grynas pelnas sudaręs 34 mln. aukso rub.¹³⁵ Taip pat numatyta prašyti iš Rusijos įvairiausių koncesijų, pavyzdžiui, leisti latviams kanalu sujungti Dauguvos ir Volgos upes bei skirti jiems 70 mln. aukso rub. Dauguvos pagilimui 5 metrais (40 metų projektas). Šitai tikėtasi nutiesti Latvijai kelią į Baku naftos turtus ir ūkiniais saitais pasiekti net Persiją¹³⁶.

Tačiau balandžio 16 d. Maskvoje prasidėjusios Latvijos ir sovietų taikos derybos tokias iliuzijas greitai išsklaidė. Šeiminkų derybininkams vadovavęs A. Jofė latvių reikalavimą atlyginti karo nuostolius pavadino „slapta kontribucijos forma“, esą pati Rusija galinti reikalauti nuostolių atlyginimo – Latvijos uostus neva statė visos buvusios Rusijos tautos¹³⁷.

Latviai, kaip ir estai, nesutiko su nuostata, kad bolševikai yra visų Rusijos teisių ir turtų paveldėtojai. Ginčai dėl to įsiplieskė, kai sovietų atstovai atsisakė minėti 1918 m. lapkričio 18 d. Latvijos nepriklausomybės aktą jos valstybingumo pripažinimo formuluotėje. Jie aiškino, kad Latvijos valstybės dar nėra, ji tik atsiskiria nuo Rusijos ir tai taikos sutartis turi pripažinti. Bet latviai tvirtino, kad jų valstybė jau yra, ji paskelbta ir apginta, tad yra dvi savarankiškos kariaujančios šalys, tarp kurių reikia nustatyti sieną ir jos turi sudaryti taiką. A. Jofei su tuo nesutinkant, Latvijos atstovai balandžio 27 d. pareiškė, kad

¹³⁴ A. Aizsilnieks, *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*, Stockholm, 1968, 30. lpp.

¹³⁵ A. Stranga, min. veik., p. 48–49, 57.

¹³⁶ Ten pat, p. 49.

¹³⁷ 1920 04 17 Rusijos ir Latvijos taikos derybų protokolas, LVVA, f. 2570, ap. 1, b. 354, l. 7–8.

sovietai nepripažįsta delegacijų lygiateisiškumo ir dėl to derybas tenka nutraukti, kol bus susisiekta su Latvijos vyriausybe¹³⁸.

Atkakliai ginčytasi ir dėl būsimos sienos, ypač dėl Abrenės bei Drisos apskrities, kur iš pradžių net buvo numatoma rengti plebiscitą. Teritorinius ginčus bolševikai glaudžiai siejo su kitu jiems svarbiu klausimu, būtent: su Latvijos pozicija jų karo su Lenkija atžvilgiu. Karas jau nuo balandžio pabaigos tapo svarbiu derybų faktoriumi.

Įprasta manyti, kad bolševikai į savo karą su Lenkija stengėsi įvelti tik Lietuvą. Bet panašiai su tuo susidūrė ir Latvija. Derėdamiesi su ja jie siekė turėti laisvas rankas pulti Lenkiją, norėjo, kad ne tik Lietuva, bet ir Latvija sudarytų jų kariuomenei, pirmiausia dešiniojo sparno, saugų užnugarį. Pirmiausia siekta, kad lenkai nebūtų įleidžiami į latviams Maskvos pripažįstamą teritoriją, taip pat norėta užkirsti Latvijai kelią kokia nors forma teikti pagalbą Lenkijai. Teritorinių nuolaidų žadėta tik tuo atveju, jei bus gauta garantijų dėl Latvijos neutraliteto. Gegužės 5 d. posėdyje sovietiniai atstovai tuos garantijų reikalavimus išdėstė 13 punktų. 6 punktas, pavyzdžiui, draudė pergrupuoti karinius dalinius ir koncentruoti jėgas bet kuriame fronto ruože, 7 – įpareigojo abi puses neįsileisti į savo kontroliuojamas teritorijas jokių trečiosios valstybės karinių dalių, jei ta valstybė faktiškai kariauja su viena iš susitariančių šalių; tai jos turėjo garantuoti, imdamosi visų galimų priemonių, tarp jų ir karinės jėgos panaudojimo¹³⁹. 8 punktu abi pusės turėjo pasižadėti nesiimti jokių karinių išpuolių, kurie grėstų kitai pusei ar blogintų jos strateginę padėtį. Prie šio punkto buvo pridėtas labai svarbus priedas, kuriame numatyta, kad karo su Lenkija atveju Rusija išsaugo teisę geležinkelio linijomis, esančiomis rusų–latvių fronto užnugaryje, perimesti karinius dalinius į kitus frontus. Šias nuostatas galėtume vertinti kaip palankų bolševikams neutralitetą jiems kariaujant su Lenkija, jos primena lietuviškos sutarties slaptą priedą.

Kitais punktais abi pusės turėjo išsipareigoti per savo teritoriją nepraleisti nei ginklų, nei amunicijos, nei techninių priemonių, netgi maisto, siunčiamo trečiajai valstybei, kariaujančiai su viena iš susitariančių valstybių, kurios taip pat privalėjo į savo uostus neįsileisti tos trečiosios valstybės laivyno.

Reaguodama į šiuos pasiūlymus Latvijos delegacija tvirtai pažadėjo išlaikyti neutralumą Rusijos–Lenkijos kare ir jokiū būdu neįsileisti pastarosios kariuomenės į savo armijos kontroliuojamas teritorijas. Gegužės 19 d. Latvijos delegacijos vadovas (užsienio reikalų viceministras) Aurėlijs Zēbergs sutiko pasirašyti specialų pareiškimą, kuriame nurodė, kad sausio 30 d. slaptosios paliaubos, visi jos punktai tebegalioja. Žodžiu, dar kartą pabrėžta, jog Latvija savo kontroliuojamoje teritorijoje neleis jokių karinių persigrupavimų ir neutralumą išlaikys, panaudodama karinę jėgą. Sovietai tokį pareiškimą

¹³⁸ АВП РФ, ф. 150, оп. 3, сг. 2, д. 8, л. 52.

¹³⁹ 1920 05 05 Rusijos ir Latvijos taikos derybų protokolai, LVVA, f. 2570, ap. 1, b. 354, l. 94.

traktavo kaip pakartotines paliaubas. Gegužės 21 d. laiške Politbiurui A. Jofė garantavo, kad „dabartiniu metu“ Latvija bolševikų nepuls, todėl jų karinė vadovybė gali nuo „latvių fronto“ atitraukti „jai reikalingas divizijas“¹⁴⁰ ir, suprantama, mesti jas prieš Lenkiją.

Latvijos „neutralizavimą“ sumanė aukščiausia sovietų politinė ir karinė valdžia. Dar 1920 m. gegužės 8 d. L. Trockis ir Vakarų fronto vadas Michailas Tučačevskis Politbiurui nurodė, be kita ko, jog absoliučiai pageidautina prie sienos su Latvija sutelktas 48 ir 18-ąją raudonarmiečių divizijas (veikiausiai tik pastarąją) panaudoti pagrindiniam smūgiui Lenkijos fronte. Todėl esą ypač svarbu sužinoti Maskvos santykių su Latvija pobūdį. Kreipimosi pabaigoje L. Trockis primygtinai prašė Politbiuro informuoti apie derybų su Latvija ir Lietuva eigą, kad priimant karinius sprendimus galima būtų laiku į tai atsižvelgti¹⁴¹. Gegužės 10 d. posėdyje Politbiuras tiems pageidavimams pritarė ir dar nusprendė dėl jų pavesti Stalinui „pakalbėti“ su vyriausioju kariuomenės vadu¹⁴².

Taigi, A. Jofės taktiką taikos derybose nulėmė Politbiuro direktyvos, o pačias derybas ne tik su Lietuva, bet ir su Latvija veikė Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo eiga. Latvija šio karo atžvilgiu stengėsi laikytis neutraliai. Jos kariuomenė Dauguvos pakrantes užėmė tik po to, kai iš ten pasitraukė lenkų daliniai. Tiesa, Aukštutiniame Kurše, netoli Daugpilio, įvyko susidūrimų tarp raudonarmiečių ir Latvijos kariuomenės, bet abi pusės nenorėjo konflikto plėsti, o stengėsi jį užglaistyti.

Tikri ar tariami latviškos taikos sutarties pranašumai? Turime pripažinti, kad Latvijos pozicija derybose su sovietais buvo tvirtesnė nei Lietuvos. Tai pirmiausia lėmė stipresni Latvijos kariniai koziriai. Latvių tvirtumą rodo ir tai, kad jie sugebėjo perkelti derybas iš Maskvos į Rygą, kur liepą ir rugpjūtį vyko antrasis derybų raundas, pasibaigęs sutarties pasirašymu. Perkėlimo priežastis gali atrodyti tarsi formali: Latvijos delegacija pervargę, didelė jos dalis sirgo, trūko maisto, Maskvoje siautėjo šiltinė. Prioritetine tvarka tuo metu buvo maitinami atvykstantys Kominternu II kongreso dalyviai, bet ir jie turėjo nusiskundimų, kuriuos svarstė net Politbiuras¹⁴³. Pats A. Jofė pripažino, kad latvių delegatai neturi ko valgyti ir jiems tenka misti tik tuo, ką gauna iš Rygos; jie turi tūnoti viešbučio kambariuose, kur 30° kaitra, o vonia veikė „pusantro karto per pusantro mėnesio“¹⁴⁴. Tad suprantama, kodėl latviai ėmė reikalauti perkelti derybas į Rygą arba bent į Tartu, kur persikelti norėjo ir Lietuvos delegacija, taip pat gyvenusi vargingomis

¹⁴⁰ АВП РФ, ф. 04, оп. 27, сг. 180а, д. 203, л. 7.

¹⁴¹ L. Trockio telegrama, siųsta iš jo traukinio 1920 05 08, РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 76, л. 3. Ši telegrama 1994 m. buvo paskelbta leidinyje: *Польско–советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы)*, Москва, 1994, ч. I, с. 90.

¹⁴² 1920 05 10 Politbiuro posėdžio protokolas, РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 76, л. 1.

¹⁴³ *Политбюро ЦКРКП (б) –ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы*, Москва, 2004, с. 44.

¹⁴⁴ АВП РФ, ф. 04, оп. 27, сг. 180а, д. 203, л. 2.

sąlygomis, vaizdžiai paliudytomis delegacijos sekretoriaus P. Klimo atsiminimuose¹⁴⁵. Vienas iš jos narių net buvo susirgęs dėmėtąja šiltine, todėl prašyta Maskvos gydytojų pagalbos¹⁴⁶.

Bijodamas, kad latvių ir lietuvių delegacijos iš Maskvos „neišsibėgiotų“, A. Jofė prašė bolševikų CK duoti joms „daugiau ir kokybiškesnių“ maisto produktų, apgyvendinti jas Pamaskvėje ir paskirti joms „vieną automobilį“¹⁴⁷. Bet veikiausiai į tai nebuvo atsižvelgta.

Oficialiai prašyti perkelti taikos derybas iš Maskvos į Rygą latviai ėmė jau birželio 22 d. Iš pradžių sovietai prieštaravo, manydami, kad sumenks jų prestižas, bet liepos 9 d. pagaliau sutiko. Sutiko tik su sąlyga, kad sutartis bus pasirašyta būtinai Maskvoje¹⁴⁸. Tačiau dar teko laukti, kol A. Jofė liepos 12 d. pasirašė sutartį su Lietuva ir tik po to – liepos 15 d. jo vadovaujama 32 asmenų delegacija atvyko derėtis į Rygą. Čia latviai labiausiai kovojo dėl išvežto jų turto grąžinimo, bet daugiau turėjo daryti nuolaidų, pavyzdžiui, atsisakė reikalauti plebiscito ginčytinoje Drisos apskrities dalyje. Sovietai taip pat nebe-reikalavo sutarties pasirašymo perkelti į Maskvą, sutiko tai padaryti čia pat Rygoje. Tai ir įvyko rugpjūčio 11 d. 12 val. 40 min.

Vertindamas rugpjūčio 11 d. sutartį Latvijos užsienio reikalų ministras Zigfrīds Anna Meierovics pareiškė, kad jo šaliai pavyko pasirašyti geresnę sutartį su sovietais nei Lietuvai, kuri tai padarė prieš mėnesį¹⁴⁹. Bent iš dalies su tuo tenka sutikti, juk vien pinigų Latvija gavo visu milijonu daugiau – 4 mln. aukso rub.¹⁵⁰ Įdomu, kad Politbiuras buvo nutaręs skirti tiek Latvijai, tiek Lietuvai lygiai po 5 mln. aukso rub.¹⁵¹, bet delegacijoms derybose su abiem šalimis vadovavęs A. Jofė pats vienašališkai nusprendė duoti mažiau, t. y. „sutaupė“ nemenką sumelę (3 mln.), ypač Lietuvos sąskaita. Tačiau tai buvo bene vienintelis ryškesnis latviškos sutarties pranašumas. Joje nepavyko užfiksuoti nei 1919 m. bolševikų invazijos įvertinimo, nei latvių Nepriklausomybės deklaracijos įvardijimo, nei neutralios zonos tarp abiejų valstybių nustatymo, ko siekė latvių delegacija. Dėl karinių veiksmų patirti nuostoliai beveik nebuvo atlyginti. Tebuvo pažadėta reevakuoti vos ketvirtadalį išvežtų pramonės įmonių. Iš 553 prašytų grąžinti garvežių atgauta tik 110, iš kurių tik 38 veikė; prašyta 14 tūkst. vagonų, grąžinta 1160, bet iš tų pačių 440

¹⁴⁵ P. K l i m a s, min. veik., p. 29–30.

¹⁴⁶ 1920 05 13 Lietuvos delegacijos raštas A. Jofei, АВП РФ, ф. 151, оп. 3, ср. 2, д. 2, л. 2–3.

¹⁴⁷ Ten pat, f. 04, ap. 27, sg. 180a, b. 203, l. 2–3.

¹⁴⁸ *Документы внешней политики СССР*, т. 3, с. 25.

¹⁴⁹ A. P u g a, min. veik., p. 179.

¹⁵⁰ Sutarties 15 str., *Документы внешней политики СССР*, т. 3, с. 113. Z. Ivinskis nurodo, neva latviai išsiderėjo 5 milijonus aukso rublių (Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919–1939). Reikšmingi etapai šaltinių šviesoje, *Aidai*, 1969, nr. 6, p. 258).

¹⁵¹ Z. B u t k u s, Aivars Stranga. Latvijas – Padomju Krievijas Miera Līgums 1920. Gadā 11. Augustā, *Lithuanian Historical Studies*, 2001, nr. 6, p. 154.

buvo sugadinti¹⁵². Prašyta leidimo Rusijoje išsikirsti miško 1 mln. dešimtinių plote (tiek gavo Estija pagal taikos sutartį¹⁵³), pažadėta 100 tūkst. dešimtinių¹⁵⁴. Tiek pat pažadėta ir Lietuvai pagal jos sutartį su sovietais¹⁵⁵. Kultūrinių vertybių gražinimo sąlygose latviams, kaip ir lietuviams, sovietai įbruko nedėkingą jau minėtą išlygą, kad jos gražinamos tik tada, jei tai nepadaro žalos Rusijos archyvams, bibliotekoms ar muziejams¹⁵⁶.

Matyt, norint užmaskuoti ar užglaistyti „negrąžinimo kultūrą“, A. Jofės iniciatyva¹⁵⁷ į sutartį buvo įrašytas 6 straipsnis, kuriame numatyta, kad abi pusės sieks sukurti tarptautinį fondą Pirmojo pasaulinio karo nuostoliams atlyginti. Iš jo turėjo būti skiriamos lėšos labiausiai nuo karo nukentėjusioms šalims, ypač toms, kuriose vyko intensyvūs karo veiksmai¹⁵⁸. Aišku, kad taip daugiau išlietas nepasitenkinimas ar apmaudas¹⁵⁹. Latviai taip pat buvo iškėlę gana įmantrų, tiesiog egzotišką prašymą, kad Rusija perleistų jiems Versalio sutartimi (116–117 str.) suteiktą jai, kaip Antantės sutarties valstybei, teisę gauti iš Vokietijos reparacijų ar kariniais veiksmais padarytų nuostolių atlyginimo. Latvija, suprantama, galėjo tikėtis tik nedidelės dalies kompensacijų, kuri turėjo būti nustatyta proporcingai pagal jos kadaise užimtą dalį Rusijos imperijoje. Tačiau sovietai tokį prašymą griežtai atmetė, nurodydami, kad nepripažįsta Versalio sutartimi vien vokiečių tautai primetamos kaltės dėl imperialistinio karo sukeltų nelaimių¹⁶⁰.

Kaip Latvijos interesų nepaisymo, pačios sutarties nelygiateisiškumo bruožą galima traktuoti 4 str. pastabą, kad Rusijos armijoje gali išlikti „Latvių šaulių divizija“, esą ji beturės tik istorinės reikšmės ir joje latvių tautybės kariai nesudarys daugumos¹⁶¹.

Sutarties su Lietuva kontroversijos. Dėl taikos sutarties Lietuvai teko derėtis ir ją pasirašyti dar labiau priartėjus bolševikų ir Lenkijos karo frontui. Taip pat, aišku, jautėsi Lietuvos kovų su Lenkija dėl Vilniaus poveikis. Dėl šių aplinkybių Lietuvai kelta dvigubai daugiau nei Latvijai reikalavimų, susijusių su Maskvos ir Varšuvos karu. Iš Lietuvos reikalaujama ne tik karinio neutralumo, bet ir karinės sąjungos. Juk minėto gegužės 8 d. L. Trockio ir M. Tučačevskio kreipimosi į Politbiurą Lietuvai skirtoje dalyje buvo sakoma:

Siekiant užtikrinti būsimų operacijų sėkmę Vakarų fronte absoliučiai būtina pastūmėti Lietuvos vyriausybę įvykdyti Vilniaus užėmimo karinę operaciją. Tai atitrauks žymias lenkų

¹⁵² A. S t r a n g a, min. veik., p. 61, 65.

¹⁵³ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 351.

¹⁵⁴ Sutarties 16 str., *Документы внешней политики СССР*, т. 3, с. 113.

¹⁵⁵ *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, Kaunas, 1930, t. 1 (1919–1929), p. 42.

¹⁵⁶ Sutarties 11 str., *Документы внешней политики СССР*, т. 3, с. 109.

¹⁵⁷ Ten pat, t. 2, p. 709.

¹⁵⁸ Sutarties 6 str., ten pat, t. 3, p. 105.

¹⁵⁹ A. S t r a n g a, min. veik., p. 64.

¹⁶⁰ Ten pat; *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 709.

¹⁶¹ Sutarties 4 str., ten pat, t. 3, p. 104.

jėgas nuo mūsų pagrindinio smūgio krypties ir toliau mūsų puolančios kariuomenės dešiny-
sis flangas bus patikimai apsaugotas ligi pat Lydos miesto. Uždavinys Lietuvos vyriausybei,
neatskleidžiant mūsų pagrindinės smūgio krypties, gali būti suformuluotas taip: „Per būsimą
kovą su Lenkija Lietuvos sostinę Vilnių turi užimti Lietuvos kariuomenė, pageidautina ne
vėliau kaip gegužės 18–20 d. Raudonoji armija užtikrins šią operaciją, užimdama Vileikos,
Molodečno, Minsko rajonus ne vėliau kaip gegužės 23“¹⁶².

Iš esmės tokį susitarimą A. Jofė Politbiuro pavedimu bruko Lietuvos delegacijai
Maskvoje. Jai spyriojantis toks brukimas, gąsdinimai ir viliojimai tęsėsi. Štai liepos 2 d.
bolševikų karinė vadovybė kreipėsi į G. Čičeriną ir A. Jofę, ragindama juos susitarti su
Lietuvos atstovais dėl bendrų karinių veiksmų prieš Lenkiją. Susitarimo plane buvo nu-
matyta, kad abi pusės „jokiu būdu ir jokiomis sąlygomis“ negali pradėti su Lenkija sepa-
ratinių derybų nei dėl taikos, nei dėl paliaubų¹⁶³. Maža to, buvo numatyta, kad Lietuvos
kariniai daliniai, dalyvaujantys kartu su bolševikais kare prieš Lenkiją, operatyvine pras-
me turės paklusti Raudonosios armijos vadovybei ir vykdyti jos direktyvas¹⁶⁴. Už karinę
konvenciją Lietuva viliota įvairiaisiais pažadais, be kita ko, žadėta ir ginklų, siūlyta ap-
ginkluoti visą Lietuvos „armijos korpusą“¹⁶⁵.

Tai, kad Lietuva atsisakė karinės konvencijos ir bendrų karinių veiksmų prieš Lenki-
ją, rodo nemažą Lietuvos atsparumą. II str. slaptas priedas veikiausiai buvo ta „minima-
liausia“ nuolaida, kurios tuometinėmis sąlygomis Lietuva negalėjo nepadaryti. Liepos 14
d. G. Čičerinas vienintelei dar Baltijos šalyse sovietų pasiuntinybei, įsikūrusiai Taline,
pranešė: sutarties II str. priedas buvo absoliuti pačios sutarties „pasirašymo sąlyga“¹⁶⁶.

Pats priedas negali reikšti, kad Lietuva tiesiogine prasme praleidžia link Varšuvos
Raudonąją armiją. Sutartimi Lietuvai pripažįstamos pietryčių teritorijos ji nevaldė. Lie-
tuvos negalima traktuoti kaip Trojos arklio, įleidusio priešo kariuomenę. 1920 m. liepą ji
net beveik laisvo Vilniaus neįstengė užimti. Kaip ji galėjo užtvirti kelią bolševikų arma-
doms? Buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis yra pasakęs: „Dėl Lenkijos
okupacijos Lietuva negalėjo Vilniaus krašte įsikurti ir todėl negalėjo sukliudyti sovietams
naudotis Vilniaus teritorija. Lenkijos okupaciją čia pakeitė bolševikų okupacija. Lietuva
nebuvo dėl to atsakinga.“¹⁶⁷

¹⁶² L. Trockio telegrama, siūsta iš jo traukinio 1920 05 08, ПГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 76, л. 3.

¹⁶³ 1920 07 02 sovietų karinės vadovybės telegrama G. Čičerinui ir A. Jofei, АБП РФ, ф. 04, оп. 27,
cr. 180 a, д. 204, л. 1.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 1–2.

¹⁶⁵ Rusijos ir Lietuvos taikos derybų apžvalga, ten pat, b. 202, l. 2.

¹⁶⁶ 1920 07 14 G. Čičerino pranešimas pasiuntinybei Taline, ten pat, f. 151, ap. 3, sg. 2, b. 1, l. 31.

¹⁶⁷ J. P u r i c k i s - V y g a n d a s, Iš Vilniaus pagrobimų laikų, *Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų
akimis*, sud. G. Šapoka, Vilnius, 2013, p. 34.

Kiek Lietuvos ar Latvijos pozicija palengvino raudonarmiečių puolimą? 1920 m. liepą Vilnių užėmusios IV bolševikų armijos vadas Eugenijus Sergejevas rašė, kad latvių žvalgybiniai daliniai raudonarmiečių atžvilgiu laikėsi „pagarbaus atstumo“, o lietuvių karinės pajėgos užėmė Trakus, Lentvarį ir po to įžengė į lenkų jau paliktą Vilnių¹⁶⁸. Apie Lietuvos kariuomenės suaktyvėjimą, tiesa, trumpalaikį, rašė ir kitas žinomas raudonarmiečių vadas Vytautas Putna¹⁶⁹. Toks suaktyvėjimas bolševikams buvęs parankus. Bet tuoj po to lietuviai ėmę reikalauti, kad Raudonoji armija paliktų Vilnių ir kitas taikos sutartimi jiems pripažintas teritorijas. O tai jau apsunkinę bolševikų karinius veiksmus¹⁷⁰. V. Putna rašė apie jo dalinių konfrontaciją su Lietuvos kariuomene, nurodydamas, kad ši kariuomenė be kovos užleisdavo lenkams strategiškai svarbias vietas ir dėl to raudonarmiečiai atsidurdavo apsupty¹⁷¹. Patys lenkų kariškiai tomis dienomis teigė, kad lietuviai, nors bolševikus „vertino palankiai“, bet atėmė iš jų „traukinį su maistu ir pašaru“¹⁷².

Dėl įvade minėtos Liepos 12 d. sutarties alternatyvos, susijusios su Spa konferencijos pasiūlymais, daugiau abejojame, nei galime patvirtinti. Ar Lietuvos veiksnys galėjo būti tiek svarbus globaliame sovietų lošime, ar jie galėjo taip staigiai sureaguoti į George'o Curzono liepos 10-osios vakarą į Maskvą nusiųstą notą? Juk ji Maskvoje gauta tik liepos 11 d., o atsakyti reikėjo tik po savaitės, būtent, tik po savaitės, o ne liepos 12 d. Notos tekstas buvo išsiuntinėtas sovietinės valdžios lyderiams, klausiant jų nuomonės: kaip reaguoti – priimti ar atmesti. Pirmieji atsakymai (L. Trockio, G. Čičerino, Levo Kamenevo), adresuoti V. Leninui, pasirodė tik liepos 13 d.¹⁷³ Intensyviai diskutuota iki liepos 16 d. bolševikų partijos plenumo, kur nuspręsta atmesti Anglijos tarpininkavimą. Tik G. Čičerinas ir iš dalies L. Trockis siūlė jį priimti, bet priimti iš esmės tik taktiniais sumetimais (derėtis kaip ir su Estija nepasirašant paliaubų), kad būtų lengviau nugalėti Lenkiją, remilitarizuoti ją be kovos.

Neįtikėtina, kad bolševikai galėjo pasinaudoti G. Curzono telegramoje iškeltu pasiūlymu sušaukti Londone konferenciją, kurioje dalyvautų sovietų, Lenkijos, Lietuvos, Latvijos bei Suomijos atstovai ir galutinai sutartų dėl taikos tarp Rusijos ir jos kaimynų¹⁷⁴. Su kiekvienu kaimynu Maskva stengėsi susitarti pati ir atskirai, be jokių tarpininkų. Kaip

¹⁶⁸ Е. Н. Сергеев, *От Двины к Висле. Очерк операций армии западного фронта в июле и первой половине августа (второе наступление)*, Смоленск, 1924, с. 18, 21, 56–63.

¹⁶⁹ В. К. Путна, *Висле и обратно*, Москва, 1927, с. 60–61.

¹⁷⁰ Е. Н. Сергеев, *min. veik.*, p. 21, 56–64.

¹⁷¹ В. К. Путна, *min. veik.*, p. 192–193, 214.

¹⁷² *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, Vilnius, 2012, p. 659.

¹⁷³ *Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы)*, Москва, 1994, ч. I, с. 130–136.

¹⁷⁴ *Документы внешней политики СССР*, т. 3, с. 54.

Lietuva galėjo apsieiti be taikos sutarties su bolševikais, kai visos šiaurinės ir pietinės kaimynės tokias sutartis pasirašė?

Liepos 12 d. sutartis su Lietuva bolševikams galėjo daugiau būti kaip „psichologinė iškrova“, kuria siekta bent kiek susilpninti G. Curzono notos sukeltą taikingumo įspūdį. Sutartimis su Lietuva bei Latvija taip pat siekta sušvelninti tarptautinį rezonansą, kilusį po sovietinės agresijos prieš Lenkiją. Ne tik A. Jofė su G. Čičerinu, bet ir L. Trockis tikėjosi, kad bolševikų taikos sutartis su Lietuva destabilizuojančiai paveiks Lenkijos vidaus padėtį¹⁷⁵, tad ji taps lengviau sovietizuojama.

Lietuviškos sutarties specifika ir nepasiteisinę išskirtinumo siekiai. Lyginant Baltijos šalių taikos sutartis pirmiausia išsiskiria Lietuvos sutartis, kurią taip vadinti gal net nėra tikslu. Juk joje nėra žodeliu neužsimenama nei apie vykusį karą, nei apie sudaromą taiką. Tuo tarpu vasario 2 d. pasirašytoje Estijos ir sovietų sutartyje jau preambulėje aiškiai pasakyta, kad abi susitariančios pusės sudaro tvirtą ir teisingą taiką, siekdamos „nutraukti tarp jų kilusį karą“¹⁷⁶. Perėjimui nuo karo prie taikos taip pat skirtas visas pirmas šios sutarties straipsnis: „taikos sutarties įsigaliojimo dieną karo padėtis tarp susitariančių šalių nutraukiama“¹⁷⁷. Panašūs pirmieji straipsniai, taip pat preambulės yra ir Latvijos¹⁷⁸, Suomijos¹⁷⁹ bei Lenkijos¹⁸⁰ taikos sutartyse su sovietais. O Lietuvos sutartyje iš karto ir preambulėje, ir pirmame straipsnyje kalbama apie santykių užmezgimą, ir kad Rusija „be atodairių“, „visiems amžiams“¹⁸¹ pripažįsta mūsų nepriklausomybę, kai kitose minėtose sutartyse apie tai rašoma paskesniuose straipsniuose, jau po karo ir taikos klausimo sureguliuavimo.

Tokį lietuviškos sutarties išskirtinumą lėmė tai, kad derėdamasi dėl taikos Lietuva jau nebeturėjo bendros sienos su Rusija. Apskritai karą neigti buvo parankiau Maskvai nei lietuviams. Jei karo nebuvo, neteko pagrindo ir galimos jų pretenzijos dėl karo nuostolių atlyginimo. Karo ignoravimas leido sovietams nutylėti nesėkmingą jų įsiveržimą į Lietuvą 1918–1919 m. Tik pradėdamas taikos derybas jau pirmajame posėdyje A. Jofė pareiškė, kad Lietuva buvo viena iš nedaugelio „buržuazinių valstybių, nekariavusi prieš sovietų Rusiją“, todėl esą derybos tarp šių valstybių bus daugiau ne apie taiką, o apie sutartinių santykių tarp dviejų „visada istoriškai artimų“ tautų nustatymą¹⁸². Lietuvos atstovams vien iš mandagumo, matyt, nebuvo paranku tokiai taikingai tezei prieštarauti; jie

¹⁷⁵ 1920 05 21 A. Jofės laiškas Politbiurui, АВП РФ, ф. 04, оп. 27, с. 180а, д. 203, л. 8.

¹⁷⁶ *Документы внешней политики СССР*, т. 2, с. 339.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 340.

¹⁷⁸ Ten pat, t. 3, p. 101–102.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 265.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 618–619.

¹⁸¹ *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, t. 1 (1919–1929), p. 31.

¹⁸² Rusijos ir Lietuvos taikos derybų protokolai. I posėdis, 1920 05 07, РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 9, л. 32.

taip pat galėjo tikėtis, kad taikingumo akcentavimas palengvins derybas, nors delegacijos pirmininkas T. Naruševičius per pirmąjį taikos derybų posėdį užsiminė, jog abi besiderančios šalys turi pereiti „iš karo į taikos padėtį“¹⁸³. Jos pateiktame pirmajame sutarties projekte taikos su Estija pavyzdžiu pirmas straipsnis irgi turėjo skelbti karo pabaigą¹⁸⁴.

Lietuviai tikėjosi, kad taikos sutartyje pavyks įtvirtinti jų turėtą istorinį valstybingumą, kurio, jų nuomone, nei latviai, nei estai neturėjo. Jau derybų pradžioje Lietuvos atstovai griežtai reikalavo pripažinti Lietuvos valstybę atskiru aktu ir jame pripažinimą motyvuoti ne vien tautų apsisprendimo teise, bet ir istoriniais argumentais, būtent, nurodyti, jog sovietai anuliuoja XVIII a. pabaigoje caro valdžios įvykdytą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) aneksiją ir deklaruoja lietuvių valstybės atstatymą¹⁸⁵. Šią formulotę įvairiausiais būdais per kelis posėdžius bandė pagrįsti delegacijos pirmininkas T. Naruševičius, taip pat jos narys Simonas Rozenbaumas, tačiau sovietų derybininkams vadovavęs A. Jofė taip pat aktyviai ir kartu įmantriai išsisukinėjo, pavyzdžiui, teigė, kad LDK XIII–XIV a. irgi susikūrė užkariavimo būdu, tad, ištaisant XVIII a. neteisybę, likšianti neištaisyta ankstesnė, brandžiųjų viduramžių neteisybė; todėl esą, žiūrint iš XX a. situacijos, geriau nesiremti istoriniais precedentais, o vadovautis „vienintelio principu“ – tautų apsisprendimo teise¹⁸⁶.

Turbūt nebeištvėręs įtampos T. Naruševičius ėmė aiškinti, kad istorinis motyvas Lietuvos pripažinimui būtinas, nes jos padėtis skiriasi nuo kitų mažųjų tautų, kurios neturėjo valstybingumo¹⁸⁷. Toliau jis pabrėžė: apie Rusijos istorinių teisių anuliavimą jūs galite nesakyti „Estijai ir Latvijai, kurios neturėjo istorinės nepriklausomybės, o mes ją turėjome, todėl mūsų pripažinimo formulotė turi būti skirtinga“¹⁸⁸. Tačiau sovietai mąstė atvirkščiai. Sutarties su Estija precedentas kaip tik neleido jiems traktuoti Lietuvos kitaip, išskirti ją iš kitų Baltijos šalių. Turbūt tai turėdamas galvoje A. Jofė tvirtino:

Neteisingi, žinoma, daugkartiniai gerbiamo Lietuvos delegacijos pirmininko nurodymai, jog mes turime skirtingai kalbėti su Lietuva nei su Estija ar Latvija. Tai neteisinga dėl to, kad mums lemtinga yra tautos valia, nepriklausomai nuo to, turėjo ta tauta istorinę būtį ar ne [...]. Mūsų požiūris į visas tautas vienodas, nepriklausomai nuo to, turėjo jos istorinį savarankiškumą ar jo neturėjo¹⁸⁹.

Tiesa, Lietuvos delegacijos sekretorius P. Klimo įtikinėjamas A. Jofė bent laikinai buvo sutikęs padaryti nuolaidą ir sutiko į pripažinimo formulę įtraukti šiuos žodžius: So-

¹⁸³ Ten pat, l. 33.

¹⁸⁴ Ten pat, l. 47.

¹⁸⁵ Ten pat, l. 34, 46 ir kt.

¹⁸⁶ Rusijos ir Lietuvos taikos derybų protokolai, ten pat, l. 42, 49–51.

¹⁸⁷ Ten pat, l. 51.

¹⁸⁸ Ten pat, l. 56.

¹⁸⁹ Ten pat, l. 57.

vieta Rusija pripažįsta Lietuvą, „atmesdama carizmo imperialistinę užkariavimo politiką, kurios padarinys buvo Lietuvos prijungimas prie Rusijos“¹⁹⁰. Tačiau ir tokios, atrodytu, sovietams toleruotinos frazės galutinėje sutarties redakcijoje neliko. Matyt, tuomet, kai Raudonoji armija puolė Lenkiją ir dar ketino toliau žengti į Vakarų, nenorėta užsiminti apie užkariavimus jokia forma. Tik Suomija, taikos sutartį su Maskva pasirašiusi 1920 m. spalio 14 d., sugebėjo išplėsti istorinę nuorodą – sutartyje buvo paminėtas Suomijos Didžiosios kunigaikštystės egzistavimas. Tris Baltijos šalis sovietai traktavo iš principo vienodai, „kirpo“ pagal vieną šabloną, visai nepriklausomai nuo jų praeities; su Lietuva palaikyti kiek geresni santykiai pirmiausia dėl jos geopolitinės padėties, dėl jos su Lenkija besiplečiančio konflikto, kurį norėta maksimaliai išnaudoti; taip pat siekta parodyti, kad ne su visais kaimynais bolševikai kariauja: esą, jei kaimynas sukalbamas, su juo iš karto mezgami taikūs santykiai.

Išvados

Baltijos šalių taikos sutarčių su sovietais pasirašymas buvo objektyvių prielaidų nulemtas reiškinys, o ne kokių intrigu, „susimokymo“ su bolševikais ar tiesiog jų karo su Lenkija padarinys. Sutartimis buvo suinteresuotos abi pusės. Sovietams rūpėjo „pramušti“ langą į Europą, t. y. užmegzti santykius su Vokietija ir tolimesnėmis Vakarų valstybėmis, palengvinti kovos su baltaisiais sąlygas, o baltiečiai negalėjo tikėtis visiško tarptautinio pripažinimo, kol jų nepripažino buvusios jų žemių valdytojos – rusų valstybės. Taikos sutartys turėjo panašumų ir skirtumų. Labiausiai išsiskyrė Lietuvos sutartis, kurioje nieko nesakoma nei apie vykusį karą, nei apie jo nutraukimą. Lietuvos atveju paliaubų klausimo net nekelta. Karo neigimas naudingesnis buvo ne jai, o bolševikams. Kadangi karo „nepresiminta“, susilpnėjo ir Lietuvos pretenzijos dėl karo nuostolių atlyginimo. Pagal sutartį Lietuva gavo 3, Latvija – 4, o Estija – net 15 mln. aukso rub. Sunkumų, diskreditacijos Lietuvai sukėlė ir kontroversiškas 2-ojo straipsnio slaptasis priedas, leidęs Lenkiją puolusios Raudonosios armijos įsiveržimo į Lietuvai pripažintą teritoriją nelaikyti sutarties pažeidimu.

Šią Lietuvos nuolaidą bent iš dalies galima gretinti su Latvijos paliaubų sutartimi, kurios 13 str. ji įsipareigojo nepraleisti per savo teritoriją link Rusijos nei Estijos, nei Lietuvos, nei Lenkijos kariuomenės ir šį įsipareigojimą pažadėjo tesėti, panaudodama visas turimas priemones, tarp jų karinę jėgą. Per taikos derybas Latvijos atstovai pareiškė, kad slaptosios paliaubos, visi jos punktai tebegalioja pilna apimtimi, tad neutralumą latviai

¹⁹⁰ Ten pat, l. 63.

išlaikysią panaudodami ir karinę jėgą. Po tokio pareiškimo bolševikai galėjo „reikalingas divizijas“ atitraukti nuo „latvių fronto“ ir mesti jas į puolimą prieš Lenkijos kariuomenę.

Vis dėlto per taikos derybas latviai derėjosi atkakliau ir tvirčiau nei Lietuvos delegacija. Kaip ir estai jie nuosekliau reikalavo laikytis lygiateisiškumo principo, vis kartojo, kad jų šalis neatsiskiria nuo Rusijos, jog jie jau turi valstybę, kuri paskelbta ir apginta, jog realiai yra dvi kariaujančios šalys, turinčios susitarti dėl taikos ir sienos. Neatsitiktinai latviai sugebėjo taikos derybas perkelti iš Maskvos į Rygą, kur jos buvo užbaigtos ir pasirašyta taikos sutartis.

Taip pat tvirčiau nei lietuviai per derybas laikėsi ir estai. Pirmieji pradėję derėtis su bolševikais estai susidūrė su nelaukta jų taktika: jau derantis tęsti, net intensyvinti prieš Estiją karo veiksmus, tikintis tokiu būdu išgauti teritorinių ir kitų nuolaidų. Tad derybos vyko tarsi įrėmus oponentui šautuvą. Tik kai estų kariuomenė, pasiaukojamai ir išsvermingai gindamasi, atrėmė raudonarmiečių įsiveržimus, masines atakas ir padarė jiems sunkiai pakeliamų nuostolių, derybos tapo sklandesnės. Estai, kaip ir latviai, laikėsi nuostatos, kad bolševikai nėra vieninteliai teisėti Rusijos valstybės paveldėtojai, o išlikę turtai priklauso visoms buvusios imperijos tautoms, nes jos visos juos kaupė. Tai galėjo padėti estams išsiderėti 15 mln. aukso rub. Jiems taip pat reikšminga buvo sutarties XII str. 4 dalis, kuria Rusija įsipareigojo gražinti Estijai Tartu universiteto, taip pat kitų mokslo įstaigų turtus, archyvus, bibliotekas, kitas kultūrines vertybes. Estijos sutartyje neatsirado kultūrinių vertybių gražinimą žlugdančios išlygos, kurią sovietai įsigudrino įbrukti sutartyse su Latvija ir Lietuva. Ta išlyga numatyta, jog lietuviai ir latviai atgaus tik tuos dalykus, kurių „išskyrimas“ nepadarys žalos pačios Rusijos kultūrinėms ar mokslo saugykloms.

Tačiau derėdamosi su Maskva atskirai, Baltijos šalys nesugebėjo į sutartis įtraukti nei istorinių argumentų, nei nuorodos į jų Nepriklausomybės paskelbimo aktus (vienintelė Suomija išpešė Didžiosios Kunigaikštystės paminėjimą). Teko remtis vieninteliu argumentu – tautų apsisprendimo teise, kuria bolševikai buvo linkę manipuliuoti, jiems prireikus galėjo ją pripažinti tik „darbo žmonėms“.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys. Parengė Z. Butkus. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.

KLIMAS, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1991.

Latvija Parīzes miera konferencē 1919. Gadā. Delegācijas sēžu protokoli. Rīgā: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2017.

PURICKIS-VYGANDAS, Juozas. Iš Vilniaus pagrobimų laikų. In: *Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis.* Sud. G. Šapoka. Vilnius: Vorutos Fondas, 2013.

SOOTS, Jaan. Estų nepriklausomybės karai. *Mūsų žinynas*, t. xx, Nr. 74, 1931, p. 353–368.
Документы внешней политики СССР. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1958.

AIZSILNIEKS, Arnolds. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Stockholm: Daugava, 1968.

ANDERSONS, Edgars. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stockholm: Daugava, 1967.

BUMBLAUSKAS, Alfredas; EIDINTAS, Alfonsas; KULAKAUSKAS, Antanas; TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018.

BUTKUS, Zenonas. Aivars Stranga. Latvijas – Padomju Krievijas Miera Līgums 1920. Gadā 11. Augustā. *Lithuanian Historical Studies*, 2001, Nr. 6, p. 148–156.

BUTKUS, Zenonas. Totalitarizmo poveikis demokratiniais procesams: vyriausybių kaita Latvijoje 1926–1927 metais ir išorės veiksny. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, Nr. 30, p. 92–116.

BUTKUS, Zenonas. Vilniaus universiteto turtų grąžinimo problema Lietuvos valstybėje. In: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai). Kolektyvinė monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

ČEČETA, Viktoras. *Estija. Praeitis ir dabartis*. Kaunas: Spaudos fondas, 1937.

DIDRIHSONE-TOMAŠEVSKA, Ineta; ORINSKA-SPIRĖ, Ginta. Dokumenti par Latvijas un Padomju Krievijas miera lyguma sagatavošanu un noslēgšanu Latvijas valsts vēstures archīvā 1920. gada janvāris-augustas. *Latvijas Arhīvi*, 2010, Nr. 2.

DEBO, Richard. *Survival and Consolidation. The Foreign Policy of Soviet Russia 1918–1921*. London: McGill-Queen's University Press, 1992.

GAIGALAITĒ, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.

GRIGARAVIČIŪTĒ, Sandra. Lietuvos Tarybos atstovavimas Sovietų Rusijoje 1918 metais. *Parlamento studijos*, 2017, Nr. 23, p. 11–44.

IVINSKIS, Zenonas. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919–1939). Reikšmingi etapai šaltinių šviesoje. *Aidai*, 1969, Nr. 6, p. 254–260.

LAURINAVIČIUS, Česlovas. Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas. In: *1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės*. Vilnius: [s.n.], 2000, p. 33–40.

LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės delegacijos bendradarbiavimas su rusų buržuaziniais politiniais emigrantais Paryžiuje 1919 m. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, 1988, t. 1 (102), p. 88–98.

LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*. Vilnius: Valstybinės leidybos centras, 1992.

Lietuvos istorija. T. X, d. 1: Blažytė-Baužienė, Danutė... [et al.]. *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

MATTISEN, Edgar. *Tartu Rahu. Monograafia*. Tallinn: Eesti Raamat, 1989.

PUGA, Arturs. *Eiropa: Latvijas un Krievijas 1920. gada miera līgums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.

STRANGA, Aivars. *Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. Augustā*. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000.

SVARAUSKAS, Artūras. Lietuvos demokratijos simbolis Kazys Grinius. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, nr. 1 (19), p. 3–9.

TAMOŠAITIS, Mindaugas; BITAUTAS, Algis; SVARAUSKAS, Artūras. *Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybių ministrų biografinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.

ZETTERBERG, Seppo. *Suomija po 1917 metų*. Vilnius: Pradai, 1993.

ŽEPKAITĖ, Regina. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*. Vilnius: Mintis, 1973.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в российско-польских отношениях. Москва: Аспект Пресс, 2010.

ВАРЕС, Пеэтер; ОСИПОВА, Ольга. *Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века*. Таллинн: Издательство эстонской энциклопедии, 1992.

ГРАФ, Мати. *Эстония и Россия 1917–1991: Анатомия Расставания*. Таллинн: ARGO, 2007.

История Эстонской ССР. Таллин: Эстонское государственное издательство, 1958.

КАЗЕКАМП, Андрес. *История балтийских государств*. Тарту: Издательство Тартуского университета, 2014.

МАТТИССЕН, Эдгар. *Эстония – Россия: история границы и ее проблемы*. Таллинн: Ило, 1995.

НАВИЦКАС, Костас. *Литва и Антанта*. Вильнюс: Минтис, 1970.

ЧИЧЕРИН, Георгий. В. Ленин и внешняя политика. *Вопросы истории*, 1957, nr. 3, с. 20–26.

ШТЕЙН, Борис. „Русский вопрос“ на парижской мирной конференции (1919–1920 г.г.). Москва: Госполитиздат, 1949.

PEACE TREATIES BETWEEN THE BALTIC COUNTRIES AND SOVIET RUSSIA: COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

ZENONAS BUTKUS

For the first time in historiography this article attempts to compare the Peace Treaties concluded in 1920 between the Baltic States – Estonia, Lithuania and Latvia – and Russia. The signing of the treaties was a phenomenon predetermined by objective factors rather than the result of any intrigues, "haggling" with the Bolsheviks, or simply an outcome of their war with Poland. All the parties to the above treaties were interested in concluding them. The Soviets were driven by the urge to "break" the window to Europe, that is to establish relations with Germany and further western states, whereas the Baltic countries could

not expect to achieve full international recognition prior to being recognized by the Russian state as the former governor of their lands. Although the treaties were similar in nature, certain differences could also be identified. Among them the Lithuanian treaty stands out. There is no clause regarding the war or its termination in it. The denial of war was more beneficial to the Bolsheviks than to Lithuania. The very fact that the treaty made "no mention" of the war weakened Lithuania's claims for war reparations. According to the Peace Treaties, Lithuania received war reparations in the amount of 3 million gold roubles, Latvia was awarded 4 million, and Estonia received 15 million gold roubles. Furthermore, Lithuania was exposed to difficulties and further discrediting because of the controversial secret annex to Article 2, which allowed not to regard the invasion of the Red Army, which was attacking Poland, into the territory recognized as belonging to Lithuania as a breach of the treaty.

This concession made by Lithuania can at least partly be compared with the Latvian Ceasefire Treaty where Latvia made a commitment not to let Estonian, Lithuanian or Polish troops heading towards Russia pass through its territory, and promised to implement this commitment by all available means, including military force. During the peace negotiations, Latvian representatives stated that the secret ceasefire remained valid in its entirety, therefore Latvians were committed to maintaining neutrality by using military force among other measures. After such statements the Bolsheviks were able to withdraw "the required divisions" from the "Latvian front" and redeploy them, putting them on standby to attack the Polish army.

However, during the peace talks, Latvian position was more persistent and firm compared to that of the Lithuanian delegation. Like Estonians, they were more consistent in requiring compliance with the principle of equal treatment, constantly repeating that their country was not separating from Russia, that Latvia was a state that had been declared and defended and that there were actually two warring states that had to agree on establishing peace and setting the border. It is no coincidence that Latvians managed to transfer peace talks from Moscow to Riga, where they were completed and the peace treaty was signed.

Likewise, Estonians were also more firm at standing their ground during the negotiations compared to Lithuanians. Being the first country to start negotiations with the Bolsheviks, Estonia encountered unexpected tactics used by their adversary. During the negotiations, the Bolsheviks continued and even intensified the war against Estonia, hoping to get territorial and other concessions this way. So during the negotiations Estonians must have felt as if at gunpoint. Only after the Estonian army, having put up a selfless and tenacious defence, finally repelled the Red Army invasions, succeeded in withstanding massive attacks and inflicted heavy losses on them, did the negotiations become smoother. Estonians, like Latvians, took the view that the Bolsheviks were not the only legal heirs of the Russian state, and therefore the surviving treasures belonged to all the nations of the former empire as they had been accumulated by all of them. Such standpoint could have helped Estonians negotiate war reparations in the amount of 15 million gold roubles. Part 4 of Article XII of the treaty was also relevant to Estonians, whereby Russia undertook to return the wealth, archives, libraries and other cultural values of Tartu University, as well as other educational institutions in Estonia. The Estonian Treaty did not contain a clause that would disrupt the return of cultural values, which the Soviets contrived to squeeze in the treaties with Latvia and Lithuania. The clause in question actually meant that Lithuanians and Latvians would only regain the things, the "return" of which would not be detrimental to Russian cultural or scientific repositories.

However, when negotiating with Moscow separately, the Baltic States were unable to incorporate historical arguments or references to their Declarations of Independence. (Finland was the only country to have succeeded in winning the right to commemorate the Grand Duchy). The only remaining argument that could be relied on was the right of a people to self-determination, which the Bolsheviks tended to manipulate and recognize only as the right of the "working people".

Gauta 2020 m. sausio mėn.
Priimta 2020 m. vasario mėn.

Zenonas B u t k u s – humanitarinių mokslų daktaras, habilitacijos procedūra (HP), Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros profesorius. Tyrinėjimų temos: Baltijos šalių tarptautinė padėtis ir užsienio politika, diplomatijos istorija.

Adresas: Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01513.

El. paštas: zenonas.butkus@if.vu.lt